

Sharma

॥ श्रीः ॥

रूपमालायाम् ।

जयपुरीयसंस्कृतपाठशालाध्यापकदाधिमथ-कुदाल-पंडितबदरी-लालसूनुलश्करपुरीयप्राच्यविद्यालयप्रधानाध्यापकमहामहोपाध्याय पं० शिवदत्तसंगृहीतायाम् ।

प्रकीर्णके ३ भागे

क्रियाकलापधातुरूपभेदाख्यातचन्द्रिका-श्लोकयोजनोपायाः ।

४-५-६

शास्त्रिभिः संशोधिताः ।

त इमे

श्रीकृष्णदासात्मज-गङ्गाविष्णोः
अध्यक्ष "लक्ष्मीवेंकटेश्वर" मुद्रणालये
मैनेजर पं० शिवदुलारे वाजपेयी इत्यनेन स्वाम्यर्थं
मुद्रयित्वा प्रकाशिताः ।

संवत् १९७९, शके १८४४.

कल्याण--मुंबई.

अथानुक्रमणिकाप्रारंभः ।

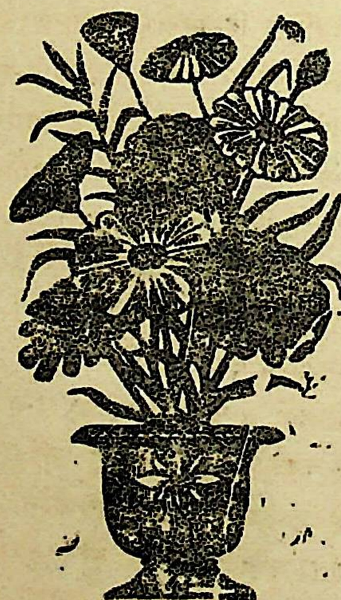

धात्वर्थाः	क्रियाकलापे पृष्ठ	क्रियाकलापे श्लो०	धातुरूपभेदे श्लोकाङ्काः	आख्यातचं० पृष्ठ	आख्यातचं० श्लो०
सेके				५०	१०२
सनाभयान	१७	३९		४७	१२७
सेवायाम्	५	१८-१९		४६	८९
सौरतशब्दे				३७	१२६
स्खलने				३९	२०
स्तब्धीकृतौ				५४	२२४
स्तम्भे				५४	२२४
स्तुतौ	७	४३	३२	३५	१००
स्थापने		१३-१२०		४४	८३
स्थितौ		२०-४०		२८	४
स्थिरतायाम्				५०	१७१
स्थिरीकृतौ				४४	८३
स्नवे				५२	५०
स्नानविशेषमज्जने (डूबना)	१५	१८		४१	५०
स्नाने	७	४०		४१	५०
स्नापने	१४	१२७			
स्नेहे	१६	२८	८	३३	७६
स्पन्दे				४५	१००
स्पर्धायाम्	१५	१२		३२	५८
स्पर्धाह्वाने				३६	११०
स्पर्शे	१३	११८		३१	५०
स्फूर्तौ				२९	२१
स्मरणे	७	४२		३०	३८
स्वयंस्नवे				५२	१९२
स्वेदे				४८	१४३
हरित्वे				५५	४
हलिग्रहे				५०	१७०
हस्तशब्दे	१६	३०		३७	१२४

धात्वर्थः	क्रियाकलापे पृष्ठ	क्रियाकलापे श्लो०	धातुरूपभेदे श्लोकाङ्काः	आख्यातचं० पृष्ठ	आख्यातचं० श्लो०
हस्तेनातिक्रमे	१७	४०			
ह्वावे				३९	७०
ह्रासे सविशेषे	१६	२९		३४	८४-८६
हिक्कायाम्				३६	१२६
हिंसायाम्	१०	१६-८०		४१	१५२-५६
हेमाद्रिमाने				५१	१७९
होमे	१६	२१		४२	६२
ह्रस्वत्वे				२९	१४
ह्रपणे	१९	२५			

इत्यनुक्रमणिका समाप्ता ।

श्रीः ।

रूपमालायां ।

क्रियाकलापः ।

जयति चतुर्दशभुवनाधिपत्यलक्ष्मीविभूषितोत्संगः ।
भक्तैकपक्षपाती कृपार्णवः श्रीमहादेवः ॥ १ ॥
अस्खलितखेलगतिना विद्यानन्देन सत्प्रबन्धेषु ।
धातुप्रयोगकदलीवनमनघं रोप्यते तदिदम् ॥ २ ॥
अस्मादुपजीव्यजनो धातुव्युत्पत्तिविविधविस्तारम् ।
शतशाखमतिविलासस्त्वरितकविर्भवति न भ्रान्तिः ॥ ३ ॥
निपुणं निश्चित्य चिरं न धातुपारायणश्रुता एव ।
इह नाम धातवोऽपि श्रुतप्रयोगाः प्रयुज्यन्ते ॥ ४ ॥
क्वचिदभिहितोपि धातुः पुनरावर्तिष्यतेऽप्यत्र ।
अर्थविभेदाचिन्त्यो न पुनः पुनरुक्तिजो दोषः ॥ ५ ॥
इह यद्यप्येकस्मिन्नर्थे तास्ताः क्रियाः प्रयुज्यन्ते ।
औचित्यं नतु कथमपि परिहर्तव्यं प्रयुञ्जानैः ॥ ६ ॥
इह दृश्यते हि केवलमार्या सामान्यलक्षणोपेता ।
क्वचिदपि गीतिः क्वचिदप्युपगीतिः क्वचिदनुष्टुबपि ॥ ७ ॥
वदति कुतोप्युपसर्गात्क्रिया यमर्थस्य भेदमन्यार्था ।
यदि च तमेवापरतस्तद्द्वयमपि वच्मि सूत्रेषु ॥ ८ ॥
एकद्वैरुपसर्गैर्विशेषितः स्वार्थ एव यो धातुः ।
तस्य प्रपञ्चमुचितं विवरणमिव तत्प्रवक्ष्यामः ॥ ९ ॥
संघटिताः सूरिभिरुपसर्गैः प्राचैर्विवृण्वते स्वार्थम् ।
आनन्त्यादिह न च ते ग्रथितुं सूत्रेषु शक्यन्ते ॥ १० ॥

---

१ अन्यार्था क्रिया कुतोप्युपसर्गात् यम् अर्थस्य भेदं वदति कथयति च पुनः सैव क्रिया यदि अपरतः अन्योपसर्गयोगात्तमेवार्थभेदं वक्ति, द्वयमपि वच्मि कथयामि ॥

[1]रीतिः पुनरनवद्या तेषामपि कल्पवल्लिरिव फलदा ।
संकीर्त्यते कविभ्यो धातुव्युत्पत्तिरसिकेभ्यः ॥ ११ ॥
प्रेण परिणा समोदा निरा विनाङाऽभिना च संघटिताः ।
बहवो बहवः प्रायो विवृण्वते धातवः स्वार्थम् ॥ १२ ॥
तदुदाहरणशतानि स्वयमपि सूत्रेषु घटयितव्यानि ।
भातीक्षते तनोतीत्यादिषु बहुलं प्रयोगेषु ॥ १३ ॥
भाव्यं सभा स्वराद्यादुपसर्गादादितो धनं यद्वत् ।
समुदेति समधिगच्छति समुपादत्ते समभ्येति ॥ १४ ॥
[3]प्रपदे संप्रौ युगपन्निदधीत तथाहि संप्रजानाति ।
संप्रापयति च संप्रेक्षते च संप्रेषयत्यपि च ॥ १५ ॥
अभिरभियोज्यो विज्ञैरुपसर्गादस्वरादितोऽपि यथा ।
अभ्यनुजानात्यभ्युपगच्छत्यभिवीक्षतेऽभिनिर्माति ॥ १६ ॥
[4]उद्यत्र भवति प्रोदौ युगपन्निवेशयेत यथा ।
प्रोद्भवति प्रोच्चरति प्रोल्लसति प्रोन्मिषत्यपि च ॥ १७ ॥
निर्पदे विनी तु युगपद्विनिरौ तु निरः पदे दधीत यथा ।
विनिमीलति विनिहन्ति च विनिर्मिमीते विनिर्याति ॥ १८ ॥
आङः पदे तु युक्त्या व्याङौ युगपन्निवेशयेत यथा ।
व्यादिशति व्याहन्ति व्याक्षिपति व्याधुनोत्यपि च ॥ १९ ॥
यत्र व्यपौ तु युगपद्व्यपावपि न्यासमर्हतस्तु यथा ।
व्यपनयति व्यपनुदति व्यपाकरोति व्यपास्यति च ॥ २० ॥
युक्तिवशाद्विस्थाने प्रवीयुतावेव योजयेत यथा ।
प्रवितरति प्रविचरति प्रविकिरति प्रवितनोत्यपि च ॥ २१ ॥
यत्राङो विनिवेशो युगपदुपाङौ निवेशयेद्युक्त्या ।

१ पद्धतिः ॥ २ बाहुल्येन ॥ ३ प्रउपसर्गस्थाने ॥ ४ यत्र क्रिय उद्उपसर्गः स्यात्, तत्र प्र उद् इत्युपसर्गौ समकालं स्थापयेत ५ प्रोल्लिखति ॥ ६ निउपसर्गस्य स्थाने ॥ ७ स्थाने ८ विउपसर्गस्थाने ॥

तत्र यथोपायच्छत्युपाजिहीतेऽप्युयादत्ते ॥ २२ ॥
न्युपसर्गौ यत्र मतस्तत्र स्थाने बुधैर्युगपत् ।
न्यस्यौ प्रणी तथाहि प्रणिहन्ति प्राणिगदत्यपि च ॥ २३ ॥
एकोपि धातुरेवं स्वयमौचित्येन योजितः कृतिभिः ।
कल्पद्रुम इव फलदः सहस्रशाखत्तमायाति ॥ २४ ॥
प्रथमं करणं तननं प्रथनाधाने च भावसत्ते च ।
ग्रहणमवाप्तिर्नयनं प्रेरणसंप्रेषणे गतागमने ॥ २५ ॥
संचरणाटनयात्रा धारणसेवे च दर्शनं ज्ञानम् ।
निश्चयविमर्शसंशयपृच्छाह्वानं निदेशगणने च ॥ २६ ॥
कथनं ध्वानः शिक्षा शास्तिव्याख्यानगणनरक्षाश्च ।
स्नानपरिधानपूजास्मरणानि प्रणमनं चैव ॥ २७ ॥
स्तवनतपस्यावाञ्छा याच्ञा दानाशने तृषा पाने ।
उपवेशनं च नृत्यं त्यजनस्वीकारविरतिशमनानि ॥ २८ ॥
अनुकृतिपारिभवनिन्दाविलङ्घनवगणने निषेधश्च ।
चौर्यद्रोहनिमीलनहठकरणप्रोषप्रेषणच्छेदाः ॥ २९ ॥
हननं च ताडनभिदे श्रमदुःखाधिगमदुःखजननानि ।
उदयश्च सुखप्राप्तिः सुखजननं विकसनं विकासकृतिः ॥ ३० ॥
वृद्धिश्च वृद्धिजननं दर्पः शक्तिस्ततोऽप्युपालम्भः ।
संरम्भानुनयौ च क्षमादयानुग्रहाभियोगभियः ॥ ३१ ॥
गायनलज्जाकर्णनरञ्जनचित्राप्तिचित्रजननानि ।
प्रकटीकरणपिधाने व्यापनमुपयोगपरिणयाभिगमाः ॥ ३२ ॥
संवाहनपरिरम्भौ स्पर्शः परिमलनजागरौ निद्रा ।
स्थानाधिरोहकम्पाः कम्पकृतिभ्रंशनं विलम्बश्च ॥ ३३ ॥
निर्गमनं निर्वाणं स्वेदश्रवसेकशोधनालेपाः ।
कर्बुरणदीप्तिमण्डनपावनक्रीडाः क्रमेण कीर्त्यन्ते ॥ ३४ ॥
अथ मुक्तकाश्च काश्चित्ततः क्रिया वच्मि काश्चिदेकैकाः ।
कथयिष्यन्ते काश्चिद्द्वैवित्र्यात्तदनु कथनीयाः ॥ ३५ ॥

सुव्यक्तमखिलमेतत्त्रिभिरध्यायैरतः परं वक्ष्ये ।
दिङ्मात्रमस्मि कथयन्कः पारं वाङ्मयाम्बुधेर्बुबुधे ॥ ३६ ॥
अमुकार्था निर्दिष्टा इत्यादि विभक्तिमत्पदं यदिह ।
दोषो नैष यतस्तद्बुद्धिस्तं धातुशब्दमधिकृत्य ॥ ३७ ॥
अभिधानादौ सुलभं सुललितबन्धत्वमिह पुनर्ग्रन्थे ।
न हि सुलभमयतरे तत्तथापि कियदप्युदीक्षध्वम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीविजयानन्दकविविरचिते क्रियाकलापे प्रथमोऽध्यायःसमाप्तः॥१॥

१ 'सृजति करोति प्रणयति घटयति निर्माति निर्मिमीते च ।
अनुतिष्ठति विदधाति च रचयति कल्पयति चेति करणार्थाः ॥ १ ॥
आचरति साधयति निर्वर्तयति प्रयुङ्क्ते च ।
संपादयति निष्पादयतीति च विरलमेव कृतौ ' ॥२ ॥
२ 'विस्तारणे तनोति प्रस्तारयति प्रपञ्चयत्यपि च ।
विस्तारयति प्रथयति विस्फारयति विसारयति ' ॥ ३ ॥
३ 'ग्रथ्नाति ग्रन्थयति ग्रन्थति संदभाति च प्रबध्नाति ।
संदर्भयति च गुम्फति सूत्रयतीति स्मृता ग्रथने' ॥ ४ ॥
४ 'उत्पादने प्रसूते प्रसौति प्रसुवति प्रवर्तयति ।
उत्पादयति च जनयत्युद्भमयत्यादधात्यपि च ' ॥ ५ ॥
'कथिताः करणे तनने ग्रथने चोत्पादने च ये पूर्वम् ।
ते धातवः स्पृशन्ति प्रायस्तुल्यार्थतामेव ' ॥ ६ ॥
५ 'भावे भवत्युदेति प्रवर्तते जायते च सिध्यति च ।
उत्पद्यते च संपद्यते च निष्पद्यते फलति ' ॥ ७ ॥
६ 'सत्तायामस्त्यास्ते जागर्ति विद्यते ध्रियते ' ।
७ 'ग्रहणे पुनरादत्ते गृह्णाति गृह्यते लाति ' ॥ ८ ॥
८ 'विन्दत्यासादयति प्रपद्यते चाश्नुतेऽधिगच्छति च ।
प्रतिपद्यते च लभते प्राप्नोत्यासीदतीति लाभार्थाः ' ॥ ९ ॥
प्रोक्ता भावे च सत्तायां ग्रहणेऽपि च याः पुरा ।
क्रियास्ता अपि युज्यन्ते प्राप्त्यर्थे लक्षणावशात् ॥ १० ॥

९ 'लम्भयति प्रापयति च गमयति नयतीति नयनार्थाः स्युः' ।
१० 'प्रेरणविधौ प्रयुंक्ते नुदति प्रेरयति च प्रवर्तयति' ॥ ११ ॥
११ 'विसृजति च विसर्जयति प्रहिणोति प्रेषयत्यपि च ।
प्रस्थापयतीति बुधैः संप्रेषणविषयिणः ख्याताः' ॥ १२ ॥
१२ 'ऋच्छति विचरति याति विसर्पत्ययत्ययते ।
एतीयर्ति जिहीते सरति व्रजतीति कीर्तिता गमने' ॥ १३ ॥
१३ 'आगमने गमनार्थाः समभ्युपाङ्भ्यः पराः कथिताः ।
आपतति चोपतिष्ठत्युपनयति तथोपसादयति' ॥ १४ ॥
१४ 'संचरणे संचरति क्रामति' 'चानन्तरं परिभ्रमणे ।
१५-१६ भ्राम्यत्यटति' 'प्रस्थाने तु प्रतिष्ठते चलति' ॥ १५ ॥
१७ 'दधते दधाति धरति च धारयति वहति कलयति च ।
आलम्बते बिभर्ति च भलते चेत्यधिकृता धरणे' ॥ १६ ॥
'ग्रहणे प्रापणे याने प्यायने सेवनेऽपि याः ।
क्रियास्ता अपि युज्यन्ते धारणे लक्षणावशात्' ॥ १७ ॥
१८ 'भजति श्रयत्युपास्ते शीलत्युपतिष्ठते च शीलयति ।
उपचरति च परिचरति निषेवते च प्रसादयति ॥ १८ ॥
वरिवस्यत्यन्वास्ते जुषते शुश्रूषतेऽनुकूलयति ।
आराध्नोत्याराध्यत्याराधयतीति सेवायाम्' ॥ १९ ॥ युग्मम् ।
१९ 'पश्यति विभावयत्यपि विलोकते वीक्षते विलोकयति ।
निध्यायत्यन्विष्यत्यन्वेषयति च गवेषयति ॥ २० ॥
ख्यापयति निभालयत्यपि निरूपयत्यपि निशामयति ।
मार्गयति मृगयतेऽपि च मार्गति चेत्याहुरीक्षार्थाः' ॥ २१ ॥ युग्मम्
२० 'ज्ञाने मनुते बोधत्यवधरति च बुध्यतेऽवधारयति ।
अवयाति चावगच्छत्यवैति लक्षयति वेत्ति जानाति' ॥ २२ ॥
'ज्ञानार्था दर्शनार्थाश्च सन्ति ये केऽपि धातवः ।
ते वहन्ति यथौचित्यमविभेदं परस्परम्' ॥ २३ ॥
२१ 'दृढने निर्धारयति प्रमाति निर्णयति संप्रधारयति ।

द्रढयति च निश्चिनोति च परिच्छिनत्ति प्रमाणयति' ॥ २४ ॥

२२ ' विमृश्यत्यालोचयति च वितर्कयत्यूहते विचारयति ।
आलोचते च मनुते विशंकते मन्यते च सूचयति ॥ २५ ॥
चिन्ते चानुमिमीतेऽनुमाति मीमांसते विकल्पयति ।
उन्नयति च विचिकित्सति विविनक्तीति विचारार्थाः ' ॥ २६ ॥ यु०

२३ ' दोलायते विमुह्यति संदिग्धे दोलयत्यपि च ।
संशेते च भ्रमति भ्राम्यति चेत्यभिहिता भ्रान्तौ ' ॥ २७ ॥

२४ 'प्रश्नप्रकाशके चार्थेऽनुयुंक्ते पृच्छतीत्यपि ' ।

२५ 'आह्वानव्यञ्जकेऽर्थे तु ह्वयत्याकारयत्यपि' ॥ २८ ॥

२६ ' आदिष्टावाज्ञपयत्याज्ञापयति च नियोजयति ।
व्यापारयति नियुङ्क्ते निदिशत्यपि शास्ति चादिशति ' ॥ २९ ॥

२७ ' आलपति रपति जल्पत्युदीरयत्यनुपसर्गेऽपि ।
उच्चरति व्याहरति च वदति च निगदत्युदाहरति ॥ ३० ॥
वक्ति ब्रवीति चाचष्टे भाषतेऽभिदधाति च ।
गृणाति भणतीत्येवं जल्पनार्थस्य वाचकाः' ॥ ३१ ॥ युग्मम्

२८ ' कथने तु निवेदयते कथयति निदिशति च प्रकीर्तयति ।
आख्यात्यावेदयति शंसति सूचयति पिशुनयति' ॥ ३२ ॥
' धातवः कथनस्यार्थे ये केऽपि परिकीर्तिताः ।
यथौचित्यं प्रकल्प्यन्ते जल्पनार्थेऽपि ते बुधैः ' ॥ ३३ ॥

२९ ' नादे पटहादीनां स्वनति ध्वनति च रणत्यपि च' ।
' निनदे जलदादीनां रसति स्वनयति च गर्जयति' ॥ ३४ ॥
' रटतीति कुत्सितरवे' ' भृंगरवे झंकरोति गुञ्जति च ' ।
' प्रायः कूजति नदति क्वणति विरौतीति पक्षिणां निनदे' ॥ ३५ ॥

३० ' पठने पठितः प्राज्ञैरभ्यस्यति गृणाति च ।
अधीते शिष्यते तद्वत्पठत्यामनतीत्यपि' ॥ ३६ ॥

३१ ' अध्यापनेऽभिधेया विनयत्यध्यापयत्यपि च ।

व्युत्पादयति च शास्ति च पाठयति शिक्षयत्यपि च' ॥ ३७ ॥
३२ 'व्याख्याने व्याख्याति व्याचष्टे व्याकरोति विवृणोति' ।
३३ 'संख्याने संचष्टे गणयति संख्याति संख्ययति' ॥ ३८ ॥
३४ 'रक्षार्थविषये पाति गोपायति भुनक्ति च ।
रक्षति त्रायते शास्ति पालयत्यवतीत्यपि' ॥ ३९ ॥
३५ 'आप्लवनेऽभिषुणोति स्नातीति स्नाननिर्माणे' ।
३६ 'परिधानविधौ वस्ते संव्ययति च परिदधाति च' ॥ ४० ॥
३७ 'अर्चायां पुनरर्चत्यर्चयति तथार्चते च पूजयति ।
अर्हति महति महयत्यञ्चति चेत्याहुरर्चायाम्' ॥ ४१ ॥
३८ 'स्मरणे स्मरति ध्यायत्यध्येति च चिन्तयत्यथ प्रणतौ' ।
३९ 'प्रणमति नमस्करोति प्रणिपतति च वन्दते नमस्यति च' ॥ ४२॥
४० 'स्तवने नौति स्तौति प्रशंसते श्लाघते च वर्णयति ।
ईट्टे कवयति कवते विकत्थते चाभिनन्दति च' ॥ ४३ ॥
४१ 'तपस्यति तपःशब्दे सत्यसत्यपि कर्मणि ।
तप्यते तु तपःशब्दे कर्मणीति तपःकृतौ' ॥ ४४ ॥
४२ 'इच्छति वाञ्छति काङ्क्षति कामयते लिप्सते वष्टि ।
ईप्सत्यपेक्षते च स्पृहयति गृध्यति च लुभ्यति च ॥ ४५ ॥
आशंसते धनायति समीहते तद्वदाशास्ते ।
अन्विष्यभिलषतीत्यभिलाषे कविभिरुद्दिष्टाः' ॥ ४६ ॥ युग्मम् ।
४३ 'अभ्यर्थयते नाथति वृणाति वरयति वृणीते च ।
अर्दति मार्गति मार्गयति याचति याचतेऽर्थनार्थाः स्युः' ॥ ४७ ॥
४४ 'ददते ददाति दिशति च विश्राणयति प्रयच्छति च ॥
उत्सृजति राति वितरत्यर्पयतीति स्मृता दाने' ॥ ४८ ॥
४५ 'कवलयति भक्षयति च प्साति च कवलीकरोति खादति च ।
आहरति चाभ्यवहरत्यति च भुंक्ते च विप्सणत्ति ॥ ४९ ॥
अश्नाति गिलति जक्षिति चर्वति च प्रत्यवस्यति ग्रसते ।
अवलेढि वल्भते च स्वादयति जेमति ग्रासे' ॥ ५० ॥ युग्मम् ॥

४६ 'तृष्णात्युदन्यति तथा पिपासतीत्यपि च पातुमिच्छायाम् ।
४७ 'पानविधौ पिबति धयत्याचमति पीयते रसत्यपि च' ॥ ५१ ॥
४८ 'उपवेशने निषीदत्युपविशति निविशते चास्ते' ।
४९ 'नृत्यविधाने नृत्यति नटति च रङ्गति विलसति च' ॥ ५२ ॥
५० 'त्यजति जहाति विमुञ्चत्युज्झत्युत्सृजति परिहरत्यपि च ।
वर्जयति रेचयत्यपि रहयति विरहयति विघटयति ॥ ५३ ॥
विश्लेषयति संन्यस्यत्यपास्यति निरस्यति ।
वियुङ्क्ते विप्रयुङ्क्ते च वियौतीत्युज्झने मताः' ॥ ५४ ॥ युग्मम् ।
५१ 'स्वीकारे परिगृह्णात्यूरीपूर्वं करोत्युरीपूर्वम् ।
उररीकरोति चाङ्गीकरोति च स्वीकरोति चाद्रियते' ॥ ५५ ॥
५२ 'विरमत्यपैति शाम्यत्युपरमति च तद्वदारमति ।
नश्यति निवर्तते च व्येतीति च विरतीविषयाः स्युः' ॥ ५६ ॥
५३ 'शमयति हरत्यपोहति विनयत्यपनयति नदति नाशयति ।
विरमयति चोपरमयत्यपगमयति चापसारयति ॥ ५७ ॥
लुम्पति च निवर्तयति च मार्जयति मार्जति मार्ष्टि दूरयति ।
अपसर्पति च क्षपयत्यस्यति च प्रोञ्छतीति शमनार्थाः' ॥ ५८ ॥
धातवः संति ये केऽपि निराकारार्थवाचकाः ।
शमनार्थे यथौचित्यं तेषामपि समुद्भवः ॥ ५९ ॥
५४ 'अनुपूर्वो गत्यर्थो हरति विदधते करोति विदधाति ।
संवदति विडंबयति च तुलयति चेत्यनुकृतौ कथिताः' ॥ ६० ॥
५५ 'वर्जयति जयति लवयति तर्जयते हसति चैव मर्त्सयते ।
अधरयति व्यर्थयति गलहस्तयति च तृणीकरोत्यपि च ॥ ६१ ॥
नीचैःकरोति पश्चात्करोति च न्यक्करोति निकरोति ।
अपि खिंकरोत्यपकरोत्यधस्करोत्यपि तिरस्करोत्यपि च ॥ ६२ ॥
अधरीकरोति च लघूकरोति विफलीकरोति विफलयति ।
ह्रेपयति त्रपयति च व्रीडयति च लज्जयति च ॥ ६३ ॥
निम्नयति न्यञ्चयति च नमयति वितथीकरोति वितथयति ।

अभिभवति पराभवति च परिभवतीत्यपि पराभवने' ॥ ६४ ॥
चतुर्भिः कोलापकम् ॥

५६ ' निन्दायामाक्रोशति गर्हति गर्हयति गर्हते द्वेष्टि ।
आक्षिपति शपति निन्दत्यपवदति जुगुप्सते विगायति च ' ॥६५॥

५७ ' ज्ञेया विलङ्घनायां विलङ्घते कारकान्वितश्चासौ ।
अत्युपसर्गोपेतः क्रामति शेते च गत्यर्थाः ' ॥ ६६ ॥

५८ ' विधुतौ विधुनोति विनाऽवेन समं मन्यते च मानयति ।
जानाति धीरयत्यपि गणयति हेलयति चेत्यवेन युताः' ॥ ६७॥

५९ 'प्रतिषेधे निरुणद्धि प्रत्यादिशति च निवारयति ।
प्रतिहन्त्यपाकरोति च निकरोति च नियन्त्रयति ॥ ६८॥
विघ्नयति निषेधयति प्रत्याख्याति च निषेधतीत्यपि च ।
प्रतिषेधति नियमयति प्रतिषेधयति च नियच्छति च ' ॥६९॥
युग्मम् ॥

' परिभवने निन्दायां विलङ्घने विगणने निराकरणे ।
ये धातवोऽत्र कथिताः प्रायस्तेषामभेदोऽस्ति' ॥ ७० ॥

६० ' चोरयति स्तेनयति च मुष्णाति, क्वचन मुष्यतीत्यपि च ।
अपहरति लुण्ठयत्यपि लुण्ठति चेति स्मृताः स्तेये' ॥ ७१ ॥

६१ द्रोहविधाने द्रुह्यति वञ्चत्यपि संदधाति वञ्चयति ।
छलयति च विप्रलभते प्रतारयति च निमीलयति ' ॥ ७२ ॥

६२ ' मुकुलयति मुद्रयति च संकोचयति च निर्मीलयति ।
६३ मीलाकृतौ ' ' हठकृतौ त्वपकर्षत्याच्छिनत्ति हरतीति ' ॥ ७३ ॥

६४ ' दाहे दहति प्लोषत्योषति च पुष्यतीत्यथ ' 'क्षोदे ।
६५ मृद्नाति म्रदयति च क्षुनत्ति दलयति पिनष्टि चूर्णयति ' ॥ ७४ ॥

६६ ' द्यति शकलयति भिनत्ति च्छिनत्ति कृन्तति विदारयत्यपि च ।
छ्यति वृश्चति च लुनाति च खण्डयति भिनत्ति चेति भेदा-
-र्थाः ' ॥ ७५ ॥

६७ 'हन्ति हिनस्ति निशुम्भति हिंसयति ध्वंसते निगृह्णाति ।
नाशयति निबर्हयति निबर्हते सूदने च सूदयाति ॥ ७६॥
संहरति च निर्दलयति निर्वासयति प्रवासयति ।
उद्वासयति च शास्ति विशसति शमयति च दमयति च ॥ ७७ ॥
उन्मूलयति शृणाति च लभ्यति निर्मूलयत्यपि च ।
उत्खनति चोद्धरति च व्यापादयति च विपादयति ॥७८॥
उज्जासयति मथ्नाति मारयत्युच्छिनत्ति च ।
तृणढि च क्षिणोतीति हननार्थप्रकाशकाः' ॥ ७९ ॥ चतुर्भिः ॥
'द्रोहे निमीलने च प्रसभहतौ प्लोपणे च दलने च ।
हनने च धातवो ये हिंसार्थेऽप्युद्भवस्तेषाम् '॥८०॥
६८ 'आहन्ति ताडयति चेत्याहतौ च '' भिदोदये ।
६९ विदीर्यते च दलति स्फुटत्यपि च भिद्यते ' ॥ ८१ ॥
७० 'आयस्यति ताम्यति च श्राम्यति परिखिद्यते प्रयस्यति च ।
ग्लायति म्लायति च क्रामति चेति श्रमे कथिताः ' ॥ ८२ ॥
७१ 'दुःखायते विषीदति विखिद्यते तप्यते तथोद्विजते ।
निर्विद्यते च विमनाभिवति च मिमनायते व्यथते ' ॥ ८३ ॥
'क्लिश्यति क्लिश्यते चैव दूयते दुर्मनायते ।
दुर्मनाभवतीत्येवं वेदनार्थनिवेदकाः ॥८४॥ युग्मम् ॥
७२ 'पीडयति नुदति रुजति व्यथयति दुःखाकरोति दुःखयति ।
अर्दयति कदर्थयति क्लिश्नाति च बाधतेऽर्दतेऽर्दति च ॥ ८५ ॥
विधुरयति विह्वलयति ग्लपयति खेदयति तापयति ।
उन्मनयति दुनोति च दुर्मनयति चेति पीडनार्थाः स्युः' ॥८६ ॥
युग्मम् ॥
७३ 'अभ्युद्गतावुद्भवति प्रादुरस्त्याविरस्ति च ।
उन्मीलत्याविरास्ते च प्रादुरास्ते प्रकाशते ॥ ८७ ॥
उदयत्युदेत्युदयते रोहत्युन्मिषति चोज्जिहीते च ।
प्रादुर्भवत्युदञ्चत्याविर्भवति च तथोच्चरति '॥ ८८॥
युग्मम् ।

७४ ‘ हर्षे हृष्यति तुष्यति रमते च प्रीयते च नन्दति च ।
निर्वाति निर्वृणोति च सुखायते मोदते च माद्यति च ’ ॥ ८९ ॥
७५ ‘ सुखायति सुखाकरोति च निर्वापयति प्रियाकरोत्यपि च ।
आप्यायते धिनोति च रमयति तोषयति तर्पयति ’ ॥ ९० ॥
प्रह्लादयति च मदयत्यानन्दयति प्रमोदयति ।
प्रीणाति प्रीणयति च पृणातीति प्रीणनार्थाः स्युः ’ ॥ ९१ ॥
युग्मम् ॥
७६ ‘ उन्मीलने विकसति प्रबुध्यते भिद्यते च विदलयति ।
उन्मीलत्युन्मिषति च विजृम्भते स्फुटति बोच्छ्वसिति ’ ॥ ९२ ॥
७७ ‘ विकसनकृतौ भिनत्ति प्रबोधयत्यपि विकासयति ।
उन्मीलयति च दलयत्युन्निद्रयति च विनिद्रयति ’ ॥ ९३ ॥
७८ ‘ वृद्ध्यर्थे कथिता वृद्धेर्वर्धते तद्वदेधते ।
ऋध्नोति ऋध्यते द्वे च स्फायते चोपचीयते’ ॥ ९४ ॥
प्ररोहते विसरति प्रक्षरत्यतिरिच्यते ।
भृशायते तथा मूर्छत्युत्सर्पति विसर्पति ’ ॥ ९५ ॥ युग्मम् ॥
७९ ‘ वृद्धिकृतौ मेदुरयति कन्दलयत्युपचिनोति विशिनष्टि ।
उद्वेलयति च पुष्यति पुष्णाति प्रचुरयत्यपि च ’ ॥ ९६ ॥
८० ‘ दृप्यत्यहंकरोति च गर्वति गर्वायते च गर्वयते ।
अवलिप्यते च माद्यत्येवंरूपाः स्मृता दर्पे ’ ॥ ९७ ॥
८१ ‘ शक्तौ प्रभवति विभवत्युत्सहते च प्रगल्भते तरति ।
शक्नोति समर्थयते पारयतीष्टेऽध्यवस्यति क्षमते ’ ॥ ९८ ॥
८२ ‘ तुल्यं पर्यनुसंयोगे युङ्क्ते प्रतिभिनत्ति च ।
उपालभत इत्येवमुपालम्भार्थवाचकाः ’ ॥ ९९ ॥
८३ ‘ क्रुध्यति कुप्यति रुष्यति संरमते चेति संरम्भे ’
८४ अनुनयने सान्त्वयति प्रसादयत्यनुनयत्यपि च ’ ॥ १०० ॥
८५ ‘ सहते मृष्यति मर्षति मषयति मर्षते चैव ।
क्षमते तितिक्षते च क्षाम्यति चेति क्षमाविषयाः ’ ॥ १०१ ॥

८६ ' करुणाकरणे दयतेऽनुकम्पते चेति निर्दिष्टौ ' ॥

८७ ' परितोषे परितुष्यत्यनुगृह्णाति प्रसीदति च ॥ १०२ ॥

८८ ' उद्यच्छते प्रयततेऽभियुङ्क्ते च व्यवस्यति ।
उत्तिष्ठते तथोद्युङ्क्ते इत्युद्यमसमर्थकाः ' ॥ १०३ ॥

८९ ' त्रासप्रकाशकेऽर्थे तु त्रस्यत्याशङ्कते तथा ।
प्रकम्पते च चकते बिभेति क्षुभ्यतीति च ' ॥ १०४ ॥

९० ' भयजनने कम्पयति त्रासयति क्षोभयत्यपि च ।
यदि नस्यात्करणभयं[1] तद्भापयते च भीषयति ' ॥ १०५ ॥

९१ ' व्रीडनार्थे तु जिह्रेति लज्जते त्रपते तथा ।
ह्रणीयते व्रीडयते च व्रीडते विरलं क्वचित् ' ॥ १०६ ॥

९२ ' आकर्णयति निशाम्यत्युपवर्णयति च शृणोति निशामयति ।

९३ ' श्रवणेऽनुरञ्जनविधौ पुनरावर्जयति रञ्जयन्ति ' ॥ १०७ ॥

९४ ' चित्राप्तौ विस्मयते चमत्करो ' त्यथाद्भुतस्य कृतौ ।

९५ विस्मापयते चित्रीयते चमत्कारयत्यपि च ' ॥ १०८ ॥

९६ ' प्रकटयति व्यञ्जयति च व्यनक्ति च व्यञ्जते प्रकाशयति ।
उद्गिरति द्योतयति स्फुटयत्याविष्करोत्यपि च ' ॥ १०९ ॥
स्फुटीकरोति प्रकटीकरोति विवृणोति च ।
वृणीते च तथा व्यक्तीकरोति प्रकाशने ' ॥ ११० ॥ युग्मम् ॥

९७ ' निह्नुतेऽपह्नुते चैव संवृणोत्यावृणोति च ।
स्थगयत्यावृणीते च संवृणीते निगूहति ' ॥ १११ ॥
अपलपति गोपयत्यपि गोपायत्यपिदधाति पिदधाति ।
पिधत्तेऽन्तर्दधाति च तिरोदधाति च व्यवदधात्यपि च ' ॥ ११[illegible]
निचुलयति निस्तृणाति च स्तृणोति च च्छादयत्यपि च ।
अन्तरयति तिरयति चेत्याच्छादनविषयिणः समाख्याताः ' ॥ ११[illegible]
त्रिभिः

१ 'करणभये तु कुञ्चिकयैनं भाययति '

९८ ' पूरयति पूर्यते च व्याप्नोति व्यश्नुते पिपर्त्यपि च ।
भरते विगाहते चेत्यर्थोऽव्याप्तिसंबन्धे ' ॥ ११४ ॥
९९ ' आस्वादयत्यनुभवत्युपजीवति चोपयङ्क्ते च ।
उपभुङ्क्ते निर्विशतीत्युपयोगे योग्यतां याताः ' ॥ ११५ ॥
१०० ' उपयच्छति च परिणयत्युद्वहति विवहतीति परिणयने ' ।
१०१ ' अभिसरणे त्वभिगच्छत्यभिसरति तथाभिसारयति ' ॥ ११६ ॥
१०२ ' संवाहयति करोतीत्युक्तौ संवाहने ' ' ऽथ परिरम्भे ।
१०३ आलिङ्गत्याश्लिषति परिरभति चोपगूहते स्वजते ' ॥ ११७ ॥
१०४ ' आमृशति परामृशति स्पृशतीति स्पर्शसंबन्धे ' ।
१०५ सुरभीकरणे सुरभीकरोति सुरभयति वासयति ' ॥ ११८ ॥
१०६ ' जागरणे जागर्ति प्रबुध्यते ' चाप्यनन्तरं ' स्वापे ।
१०७ शेते निद्रायति च स्वपिति च निद्रायते च निद्राति ' ॥ ११९ ॥
१०८ ' निवसति निलीयतेऽपि च तिष्ठति चेति स्थिता' 'वथोध्यास्तौ ।
१०९ आरोहत्यधिशेतेऽध्यास्तेऽधिवसति तथाऽधितिष्ठति च ' ॥ १२० ॥
११० ' चलने चलति प्रेंखति विक्रमते वेपते च वेल्लति च ।
त्वङ्गति रङ्गति वलगति लोलति च स्पन्दते परिस्फुरति ' ॥ १२१ ॥
१११ ' कम्पयति प्रेङ्खयति च लुलयति दोलयति धुवति तरलयति ।
धूनोत्यपि च धुनोति च धुनाति धूनयति चेति कम्पकृतौ' ॥१२२॥
११२ ' च्यवते पतयति पतति भ्रश्यति च भ्रंशते तथा क्षरति ।
विस्रंसते च विगलति विशीर्यते चेति पतनार्थाः ' ॥ १२३ ॥
११३ ' कालक्षेपे चिरयति विलम्बते ' ' चाथ निर्गमने ।
११४ क्षपयत्यतिवाहयति च निस्तरयति नयति नियमयति ' ॥ १२४॥
११५ ' निर्वातिऽविध्यायति चेत्यर्चिर्नाशेऽ ' 'ऽथ तेमने ।
११६ ' तिम्यति स्ति (स्ती) म्यति स्विद्यत्युनत्ति क्लिद्यतीत्यपि' ॥१२५॥
११७ ' स्रवणव्यञ्जकेऽर्थे तु श्चोतति स्यन्दते तथा ।
वमत्यपि क्षरति च स्रवति द्रवतीत्यपि ' ॥ १२६ ॥

११८ ' स्नापनविधौ प्रयोज्या स्नपयत्युक्षति च सिञ्चति च ' ।
११९ ' नेनेक्ति शोधयति च प्रक्षालयतीति शोधने वाच्याः ' ॥ १२७ ॥
१२० ' छुरयति देग्धि च लिम्पत्युद्वर्त्तयतीति लेपनार्थाः स्युः ' ।
१२१ ' कर्बुरयति शबलयति किर्मीरयतीति कर्बुरणे ' ॥ १२८ ॥
१२२ ' द्योतते शोभते भाति भ्राजते च विराजते ।
रोचते दीप्यते तद्वद्भासते च प्रकाशते ॥ १२९ ॥
चकास्ति चञ्चति लसत्युल्लसत्यपि शोभते ।
विलसत्येवमाद्याः स्युर्भ्राजनार्थप्रकाशकाः ' ॥ १३० ॥
युग्मम् ।
१२३ ' नेपथ्यविरचनायां मण्डति भूषत्यलंकरोत्यपि च ।
मण्डयति भूषयत्यपि परिष्करोति प्रसाधयति ' ॥ १३१ ॥
१२४ ' पावयति पवित्रयति च पवते च पुनाति चेति पवनार्थाः स्युः '
१२५ ' क्रीडति विहरति रमते खेलति चेति खेलार्थाः ' ॥ १३२ ॥
इति काव्यकौतुकितया त्वरिततरं वृत्तवर्णपरिपूर्त्यै ।
एकैकस्मिन्नर्थे संकलिता धातवोऽनेके ॥ १३३ ॥

इति श्रीविजयानन्दकविविरचिते क्रियाकलापे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २

इदानीं धातवः केपि कीर्त्यन्तेऽत्र प्रकीर्णकाः ।
ये नाययुः संकलनां द्वितीयाध्यायसंग्रहे ॥ १ ॥
१२६ ' अनुजानात्यनुमनुतेऽनुमन्यते चेत्यनुज्ञायाम् ' ।
१२७ ' न्यासे न्यस्यति निदधात्यारोपयति च निवेशयति ' ॥ २ ॥
१२८ ' परिवेष्टने प्रदिष्टा वलयति वेष्टयति परिवृणोत्यपि च ' ।
१२९ ' संयच्छत्यामुञ्चति नह्यति बध्नाति चेति बन्धार्थाः ' ॥ ३ ॥
१३० ' नमयत्यावर्जयति च नामयतीत्यपि च नामार्थाः ' ।
१३१ ' व्यावर्त्तते च वलते विवर्तते वलयतीति वलनार्थाः ' ॥ ४ ॥
१३२ ' निर्गच्छति निष्क्रामति निरेति निःसरति निर्याति ।
१३३ निस्सरणे ' 'ऽथ प्रहृतौ प्रहरति विध्यति शल्ययति ' ॥ ५
१३४ ' सक्तौ मिलति श्लिष्यत्यासजति युज्यते लगति ' ।

१३५ 'घर्षणाविधौ तु घर्षति विलिखत्युल्लिखाति कषति घटयाति च' ॥६॥
१३६ 'विरुणद्धि विगृह्णातीत्युक्तौ विग्रहकृता' वथारम्भे ।
१३७ आरभते प्रस्तौति प्रक्रमते चाप्युपक्रमते' ॥ ७ ॥
१३८ 'उपनयति ढौकयत्युपहरतीत्युपहृतौ' समाप्तौ तु ' ।
१३९ 'अवसाययति समापयति निःशेषयति चाप्यशेषयति' ॥ ८ ॥
१४० 'प्राणधारणे प्रदिष्टाः प्राणित्युच्छ्वसिति जीवति च' ।
१४१–१४२ ' वायौ प्रवहति वाति ' 'व्यजने तु व्यजयति वीज-
यति ' ॥ ९ ॥
१४३ 'विकिरति विक्षिपतीति च विक्षिप्तौ' 'प्रत्यये तु मानयति
१४४ संभावयति तथैव प्रत्येति श्रद्दधात्यपि च' ॥ १० ॥
१४५ 'ईर्ष्याधिगतावीर्ष्यत्यसूयतीत्येतयोर्विभेदोस्ति' ।
१४६ 'पाकप्रकाशकेऽर्थे रन्धयति तथैव सेधयति' ॥ ११ ॥
१४७ 'आप्रच्छने सहाज्ञा मन्त्रयते पृच्छते च 'संहर्षे ।
१४८ प्रतिगर्जति संहृष्यत्याह्वयति स्पर्धते भिषति' ॥ १२ ॥
१४९ 'आहरति चानयति चेत्यानयनार्थौ विनिर्दिष्टौ' ।
१५० ' अवरोहत्यवतरतीत्यवतरणे वाहनादिभ्यः' ॥ १३ ॥
१५१ 'विद्राति विद्रवत्यपि पलायते नश्यतीति विद्रवणे' ।
१५२–१५३ 'मोहे मुह्यति मूर्छति' 'परिचयने परिचिनोति
संस्तौति' ॥ १४ ॥
१५४ 'विश्रम्भते विश्वसितीत्युक्तौ विश्रम्भवाचकौ' ।
१५५ 'ईहते चेष्टते चेति चेष्टायां परिकीर्तितौ' ॥ १५ ॥
१५६ 'स्वदते रोचते चेति स्वदने' 'ऽथ प्रतीक्षणे ।
१५७ पालयत्यनुना सार्धं प्रतिना च प्रतीक्षते' ॥ १६ ॥
१५८ 'युज्यते घटते चैव संभवत्युपपद्यते ।
१५९ संभवेऽथ' ' चिकित्सायां चिकित्सति भिषज्यते' ॥ १७ ॥
१६० ' मज्जति ब्रुडतीत्युक्ता मज्जने' 'ऽथापराधने ।
१६१ विराध्नोत्यपराध्नोति विराध्यत्यपराध्यति' ॥ १८ ॥

१६२ 'अनुतापविधौ प्राहुरनुशेतेऽनुतप्यते' ।
१६३ 'संनह्यते संनहने तथा संवर्मयत्यपि' ॥ १९ ॥
१६४ 'कथितौ कर्षणविधौ कर्षति कृषती' 'त्यथो विसंवादे ।
१६५ व्यभिचरति विघटतेऽपि च विसंवदत्यपि विपर्यति' ॥ २० ॥
१६६ 'प्रतिबिंबे प्रतिफलति स्फुरति संक्रामती' 'त्यथाहुत्याम् ।
१६७ स्वाहाकरोति तद्वद्वषट्करोति च जुहोत्यपि च' ॥ २१ ॥
१६८ 'कथितो प्रतिक्रियायां प्रतिविदधाति प्रतिकरोत्यपि च' ॥
१६९ 'योज्याश्च योजनायां युनक्ति योजयति घटयति च' ॥ २२ ॥
१७० एकैकसंभवाः काश्चिदर्थमर्थं प्रति क्रियाः ।
अप्रसिद्धाः प्रसिद्धाश्च संप्रति व्याहरामहे ॥ २३ ॥
१७१ 'कथयति कथनस्यार्थे' 'भिक्षार्थे भिक्षते पुनः' ।
१७३ 'क्षुत्क्रियायां क्षौतीति' 'कासनार्थे तु कासते' ॥ २४ ॥
१७५ 'दोग्धीति दोहनस्यार्थे' 'प्रस्तौति प्रस्तवे पुनः' ।
१७७ 'कण्डूयते तु कण्डूयत्याघ्राणार्थे तु जिघ्रति' ॥ २५ ॥
१७९ 'धमति ध्मानवाच्येर्थे' 'सज्जनार्थे तु सज्जति' ।
१८१ 'परीक्षते परीक्षायाम्' 'चुम्बनार्थे तु चुम्बति' ॥ २६ ॥
१८३ 'घूर्णते घूर्णनस्यार्थे' 'शोचनार्थे तु शोचति' ।
१८५ 'अनक्तीत्यञ्जने प्राहुर्' 'अभ्यक्तावभ्यनक्ति च' ॥ २७ ॥
१८७ 'दीव्यति द्यूतखेलायां' 'स्निह्यति स्नेहधारणे' ।
१८९ त्रुटयति त्रोटनस्यार्थे' 'निरुञ्छति निरुञ्छने' ॥ २८ ॥
१९१ 'हसतीति हसस्यार्थे' 'स्मयतेऽल्पहसे पुनः' ।
१९३ जृम्भते जृम्भणस्यार्थे 'रिषणार्थे तु रिषति' ॥ २९ ॥
१९५ 'हेषते हेषणेऽश्वस्य,' 'बृंहते द्विपबृंहणे' ।
१९७ तक्ष्णोति तक्षणस्यार्थे' 'शोषणार्थे तु शुष्यति' ॥ ३० ॥
१९९ 'युध्यते योधनस्यार्थे' 'तृप्तिप्राप्तौ तु तृप्यति' ।
२०१ 'प्रवेशार्थे प्रविशति' 'प्रतीष्टौ तु प्रतीच्छति' ॥ ३१ ॥
२०२ 'गानस्यार्थे तु गायत्यु' 'पवीणयतीति वीणया गाने' ।

२०५ 'व्यापारे व्याप्रियते' ' संदेशार्थे तु संदिशति' ॥ ३२ ॥
२०७ 'उड्डयने तूड्डयते' 'परिवेषयतीति परिवेषे' ।
२०९ 'विश्रामे विश्राम्यति' 'समाजयति सभाजनस्यार्थे' ॥ ३३ ॥
२११ 'क्रीणाति स्यात्क्रीतौ' 'विक्रीणीते विक्रयस्यार्थे' ।
२१३ 'विभजति विभागकरणे' 'तन्तुग्रथने स्मृतो वयति' ॥ ३४ ॥
२१५ 'निःश्वासे निःश्वसिति' 'व्ययने तु व्ययति चेति प्राहुः ।
२१७ 'संधुक्षणविषयार्थे संधुक्षयतीति' 'फलति फलनार्थे ' ॥ ३५ ॥
२१९ 'पुष्पप्रादुर्भावे पुष्प्यति' 'शब्दायते च शब्दकृतौ' ।
२२१ 'बाष्पायते बाष्पोद्गमने' 'फेनायते तु फेनकृतौ' ॥ ३६ ॥
२२३ 'उत्तिष्ठत्युत्थाने' 'तरणस्यार्थे पुनस्तरति' ।
२२५ 'वाचयति वाचनविधौ' 'मृगरमणे रजयतीत्याहुः ' ॥ ३७ ॥
२२७ 'वपतीत्युप्तिविधाने' 'गजप्रहारे तु पारिणमति' ।
२२९ 'वैरायते तु वैरप्रवर्तने' 'दशति दशनार्थे' ॥ ३८ ॥
२३१ 'लालयति लालनविधौ' 'अभिषेणयतीति सेनया याने' ।
२३३ 'कलहायते च कलहप्रवर्तने' 'लेखने लिखति' ॥ ३९ ॥
२३४ 'अतिहस्तयतीत्याहुर्हस्तेनातिक्रमे सति' ।
२३५ 'उपश्लोकयतीत्याहुः सति श्लोकैरुपस्तवे ॥ ४० ॥
२३६ 'अर्थे तु लोहितीभावसंबद्धे लोहितायते' ।
२३७ 'ऊष्मायत इति प्राहुरूष्मणोद्गमने सति' ॥ ४१ ॥
२३९ 'अवधानेऽवदधाति' 'प्रमाद्यतीत्यनवधाने तु ' ।
२४१ 'त्वरते पुनस्त्वरायाम्' 'उदसता इति विदुरुदास्तौ तु' ॥ ४२ ॥

अत्र ये धातवो नोक्ता विस्मृत्याऽवज्ञयाऽपि वा ।
ज्ञेयाः कवीन्द्रसंबद्धे धातुपारायणे च ते ॥ ४३ ॥

इति श्रीविजयानन्दकविविरचिते क्रियाकलापे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

ये धातवो यदर्थाः समर्थितास्ते विहाय निजमर्थम् ।
प्रथयन्त्यन्यार्थानां धातूनामर्थमुक्तिवैचित्र्यात् ॥ १ ॥
' प्राघुणिकातिथिगोचरविषयादिषु बहुविधेषु शब्देषु ।
दक्पर्यायैः शब्दैः संबद्धेषु श्रितेषु कर्मत्वम् ॥ २ ॥

प्रेक्षणार्थप्रवृत्तानां धातूनमर्थसंगतिम् ।
उदीरयन्ति सुव्यक्तं करणार्था अपि क्रियाः ॥ ३ ॥ युग्मम् ॥
'दृक्पर्यायेषु शब्देषु करणत्वं गतेषु च ।
यान्त्यर्थप्रेक्षणार्थानां पानार्था अपि धातवः ॥ ४ ॥
नयनातिथिं विधत्ते, नेत्रप्राघुणकमातनुते ।
दृग्गोचरी करोति च, लोचनविषयं च निर्माति ॥ ५ ॥
नयनातिथिं च गमयति, नेत्रप्राघुणकतां च लम्भयाति ।
दृग्गोचरतां नयति, लोचनविषयत्वमापयति ॥ ६ ॥
दृष्टिमुपनयति, च दृशोरुपहरति, नेत्रयोश्च ढौकयति ।
पिबति दृशा, नयनाभ्यां रसयति चेत्याद्युदाहृतयः ॥ ७ ॥
आकर्णनार्थधातूनां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ।
इह तु श्रोत्रपर्यायाः शब्दा योज्याः, तथा गिरः ॥ ८ ॥
सत्सु पर्यायशब्देषु प्रतिपन्नेषु कर्मताम् ।
यान्त्यर्थं जल्पनार्थानां ग्रहणार्था अपि क्रियाः ॥ ९ ॥
अथवा वाक्यपर्याये शब्दौघे कर्मतां गते ।
यान्त्यर्थं जल्पनार्थानां करणार्था अपि क्रियाः ॥ १० ॥
गिरमादत्ते, वाचं गृह्णाति, भारतीं प्रकाशयाति ।
प्रकटीकरोति वाणीमित्यादि स्यादुदाहरणम् ॥ ११ ॥
' अप्यादानगतायातसेवाप्तिधारणार्थकैः ।
अपि स्वीकारवृत्तिश्चुंबनालिङ्गनादिभिः ॥ १२ ॥
प्रबोधनार्थधातूनां सम्यगर्थः प्रतीयते ।
हर्षवाचिषु शब्देषु प्रतिपन्नेषु कर्मताम् ॥ १३ ॥ युग्मम् ॥
मुदमादत्ते, संमदमधिगच्छति, निर्वृतिं च विवृणोति ।
परिशीलति परितोषं, प्रमुदं याति, प्रमोदमायाति ॥ १४ ॥
आलिङ्गत्यानन्दं, प्रीतिं चुम्बति, धृतिं च धारयति ।
स्वीकुरुते हर्षमिति प्रत्येतव्या उदाहृतयः ॥ १५ ॥
शब्दौघे मुदितादौ वा प्राप्त कर्तृविशेषणम् ॥
यान्त्यर्थं मोदनार्थानां संपत्त्यर्था अपि क्रियाः ॥ १६ ॥

संपद्यते प्रहृष्टः, संतुष्टो भवति जायते प्रीतः ।
निष्पद्यते प्रमुदितः स्यादेवंविधमुदाहरणम्' ॥ १७ ॥
'धातूनां तु भयार्थानां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ।
योज्याः शब्दा भयाद्याश्च भीताद्याश्च क्रमादिह ' ॥ १८ ॥
' धातूनां लज्जनार्थानां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ।
योज्यास्तु ह्रीमुखाः शब्दा ह्रीणाद्याश्च क्रमादिह ॥ १९ ॥
धातूनां विस्मयार्थानां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ।
चित्राद्या विस्मया (स्मिता) द्याश्च योज्याः शब्दाः क्रमात्पुनः' २०
'धातूनां व्यथनार्थानां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ।
व्यथार्था व्यथितार्थाश्च शब्दा योज्याः क्रमेण तु ॥ २१ ॥
हर्षादौ शब्दगणे कर्मणि वा संप्रदानिते पात्रे ।
विश्राणकायकैरपि युज्यन्ते प्रीणनार्थमतः ' ॥ २२ ॥
उत्पादयति प्रमुदं, प्रीतिं जनयति, च हर्षमादत्ते ।
प्रमुदं ददाति, हर्षं दिशति, मुदं यच्छतीत्युदाहृतयः ॥ २३ ॥
' धातूनां भावनार्थानां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ।
इह तु ते सपर्यायाः शब्दा योज्या यथाक्रमम्' ॥ २४ ॥
' धातूनां ह्रेपणार्थानां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ।
ह्रीपर्यायान्पुनः शब्दानिह न्यस्येद्यथायथम् ' ॥ २५ ॥
' विस्मापनार्थधातूनां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ।
इह विस्मायपर्यायाञ्शब्दांश्च विनियोजयेत्' ॥ २६ ॥
' धातूनां व्यथनार्थानां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ।
वेदनावाचिनः शब्दानिह न्यस्येद्यथायथम् ' ॥ २७ ॥
' औपम्योपमितितुलातुलनासाम्योपमानादौ ।
कर्मणि शब्दसमूहे प्रतिमाद्याः कलितसंबन्धे' ॥ २८ ॥
' धातूनां तुलनार्थानां सम्यगर्थः प्रतीयते ।
दशभिः पूर्वमाख्यातैरादानार्थमुखैरपि' ॥ २९ ॥ युग्मम् ॥
' शब्दौघे सौहृदादौ वा कर्मत्वमभिगच्छति ।
सहयोगतृतीयायां प्रतिमल्ले समीयुषि' ॥ ३० ॥

यान्त्यर्थतुलनार्थानां करणार्था अपि क्रियाः ।
अथवा दश पूर्वोक्ता आदानार्थमुखा अपि ' ॥ ३१ ॥ युग्मम् ॥

उदाहरणविन्यासः स्वयमेव विचक्षणैः ॥
तत्र तत्र विधातव्यः कियदत्र निगद्यते ॥ १४ ॥

' विभ्रमविलासलक्ष्मीश्रीरुचिलावण्यकान्तिसुषमाद्यैः ।
कर्माणि शब्दसमूहे संबन्धमवाप्यते विपक्षे च' ॥ ३३ ॥

धातूनां निर्जयार्थानां सम्यगर्थः प्रतीयते ।
णच्छेदनविध्वंसस्तेयापनयनार्थकैः ' ॥ ३४ ॥ युग्मम् ॥

शब्दौघगुणसौभाग्यमहिमादौ च कर्मणि ।
धातूनां निर्जयार्थानां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ॥ ३५ ॥

शब्दौघे कीर्तिपर्याये दर्पवाच्ये च कर्मणि ।
'धातूनां निर्जयार्थानां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ॥ ३६ ॥

उदाहरणविन्यासः—

शमनार्थाः कचिद्गम्याः पानार्थैरपि धातुभिः ।
तथाहि पवनः स्वेदमाचामाति मुखे तत्र ॥ ३७ ॥

' शमनार्थाः कचिद्गम्याः स्तेयार्थैरपि धातुभिः ।
यथा मुष्णाति धीरत्वं मधुमासस्तपस्विनाम्' ॥ ३८ ॥

' त्यजनार्थाः प्रतीयन्ते प्रेषणार्थैरपि कचित् ।
सखि प्रहीयतां मान इत्यादि स्यादुदाहृतिः ' ॥ ३९ ॥

' धातुभिर्नृत्यविश्रामक्रीडनार्थैरपि कचित्' ।
प्रतीयन्ते निवासार्थास्तदुदाहरणं यथा ॥ ४० ॥

त्वदुरसि नृत्यति लक्ष्मीर्विश्राम्यति भारती भवद्वक्त्रे ।
क्रीडति च कल्पवल्लिर्दानैकरसे करे भवतः ॥ ४१ ॥

जातु पूजासमुचिते कचिद्गौरवयोगतः ।
अन्यार्थधातुमादध्याद्धातोः कस्यचिदास्पदे ॥ ४२ ॥

विभूषय ममावासं ममावासं कृतार्थय ।
सनाथय ममावासं ममावासं पवित्रय ॥ ४३ ॥

विभूष्यतामिदं पाठं मद पीठं कृतार्थ्यताम् ।

सनाथ्यतामिदं पीठमीदं पीठं पवित्र्यताम् ॥ ४४ ॥
इहागमनसंबन्धमुपवेशनवार्तिं च ।
व्यक्तमेवार्थसामर्थ्यं यथाक्रममवाप्यते ॥ ४५ ॥
नाम्नोऽनन्ताः क्रियाः काश्चिदिदानीमभिदध्महे ।
व्युत्पाद्याः सुन्दरैः शब्दैः कवित्वार्थवशादिमाः ॥ ४६ ॥
अंकुरयति कोरकयति पल्लवयति बहुलयत्यपि च ।
आकुलयति कुण्डलयति कण्टकयति कुटिलयत्यपि च ॥ ४७ ॥
मन्थरयति दन्तुरयत्यधरयति च बधिरयत्यपि च ।
विफलयति च सफलयति च वर्तुलयति सकलयत्यपि च ॥ ४८ ॥
अङ्कुशयति वागुरयति निगडयति च निविडयत्यपि च ।
स्थपुटयति ताण्डवयति स्तवकयति तरङ्गयत्यपि च ॥ ४९ ॥
धवलयति गौरवयति च पाटलयत्यरुणयत्यपि च ।
मेचकयति पिञ्जरयति धूसरयति मलिनयत्यपि च ॥ ५० ॥
उज्ज्वलयति निर्मलयत्युत्तंसयत्यवतंसयति ।
मधुरयति विधुरयति पुलकयति तिलकयत्यपि च ॥ ५१ ॥
सामस्त्यादभिधातुं नाम्नोऽनन्ताः के नाम पार्यन्ते ।
अभिधानशास्त्रदृष्टाच्छब्दादेव स्वयं योज्याः ॥ ५२ ॥
पूर्वं पूर्वकविप्रणीतविविधग्रन्थेषु दृष्टास्ततो
निर्णीता हृदये निरूप्य निपुणं ये धातुपारायणम् ।
धातूनां तनुधीरपि व्यरचयंस्तेषामिमं संग्रहं
विद्यानन्दकविर्विशुद्धहृदयः कायस्थवंशोद्भवः ॥ ५३ ॥
व्युत्पत्तिवर्त्मन्यकृतप्रवेशैः शास्त्रं जडैर्नेदमुदीक्षणीयम् ।
धात्वर्थतन्मात्रनिरूपणेन यतो मतिर्मोहमुपैति तेषाम् ॥५४॥
इमाः प्रत्यक्षपीयूषसमृद्धिमधुराः क्रियाः ।
समस्ताः सन्तु धीराणामुपयोगादुपक्रियाः ॥ ५५ ॥

इति सारस्वतोद्धारकायस्थकुलावतारविजयानन्दकृतौ क्रियाकलापे चतुर्थोऽध्यायः ४ ॥

॥ इति श्रीक्रियाकलापः संपूर्णः ॥

॥ श्रीः ॥

धातुरूपभेदः ।

ये धातवः सन्ति गणान्तरेषु वर्णार्थनिर्देशपदैरभिन्नाः ।
विभिन्नशब्दप्रतिपादनार्थं रूपाणि तेषां समुदाहरिष्ये ॥ १ ॥

भूवादिषूभयपदी 'बुध बोधने' ऽस्ति
रूपद्वयं भवति बोधति बोधते च ।
दैवादिकोऽपि स बुधिर्गदितोऽनुदात्ते-
द्रूपं तृतीयमपि बुध्यत इत्यमुत्र ॥ २ ॥

'पुष्टौ पुषिः' पृथुगणे प्रथमोपदिष्टः
क्रैयादिकः स च दिवादिषु संप्रदिष्टः ।
रूपत्रयं त्रिषु गणेषु पुषेः प्रवेशा-
त्पुष्णाति पुष्यति कृते शपि पोषतीति ॥ ३ ॥

धातुः 'ष्ठिवुर्निरसने' गदितो दिवादौ
भौवादिरप्यभिहितोऽथ समानरूपः ।
निष्ठीव्यतीति भवति श्यनि रूपमेकं
निष्ठीवतीत्यपरमस्य वदन्ति रूपम् ॥ ४ ॥

तौदादिकः 'सृज विसर्गे' इति प्रसिद्धो
दैवादिकोपि स सृजिः पठितोऽनुदात्तेत् ।
रूपद्वयं सृजति सृज्यत इत्यमुत्र
तद्वल्लिशोर्लिशति लिश्यति लिश्यते वा ॥५ ॥

भौवादिकः 'कृष विलेखन' इत्युदात्ते-
त्तौदादिकोपि कृषतिः स्वरितानुबन्धः ।
रूपं ततोऽस्य कृषते कृषतीति पक्षे
जाते लघूपधगुणे शपि कर्षतीति ॥६॥

---

१ भ्वादिगणः । २ लिश अल्पीभावे ।

वेत्ति रूपं 'विद ज्ञाने' विन्ते 'विद विचारणे' ।
विद्यते 'विद सत्तायां' लाभे विदन्ति विदन्ते[1] ॥ ७ ॥
भौवादिको 'लुठ विलोडन' इत्यमुष्मि-
न्दैवादिकेऽपि सति लुठ्यति लोठते च ।
स्नेहार्थकस्य 'ञिमिदे' स्तु मिदेर्गुणेन
रूपद्वयं भवति मेद्यति मेदते च ॥ ८ ॥
धातोः 'क्षिप प्रेरण' इत्यमुष्य तौदादिकस्य स्वरितानुबन्धात् ।
रूपद्वयं स्यात्क्षिपते क्षिपन्ति क्षिप्यन्ति रूपं च दिवादिपाठात् ॥
'षिञ्बन्धने' स्वादिगणोपदिष्टो निर्दिश्यते क्र्यादिगणेपि तस्य ।
सिनोति ञित्त्वात्सिनुते सिनीते सिनाति रूपाणि भवन्त्यमूनि ॥ १० ॥
यो भूवादिर्भ्रमणवचने घोणतिः सोऽनुदात्ते-
त्तद्वद्घूर्णिः 'स्फुट विकसने' यस्तुदादौ त्रयोऽपि ।
निर्दिश्यन्ते स्फुटति घुणति स्फोटते घोणते च ।
द्वे द्वे रूपे शपि च भवतो घूर्णते घूर्णतीति ॥ ११ ॥
यद्वद्रञ्जेरुभयपदिता शप्यतेस्तद्वदेव
तौ भौवादी मुनिभिरुदितौ तुल्यरूपौ दिवादी ।
एकैकस्मिञ् शपति शपते शप्यते शप्यतीति
चातूरूप्यं रजति रजते रज्यते रज्यतीति ॥ १२ ॥
यो भूवादौ शदिरभिहितः शातनेऽसौ तुदादि-
द्वावप्येतौ विहितशशपावप्यभिन्नस्वरूपौ ।
शायादश सति शपि भवेच्छीयते शीयते च
रूपाभेदे पठनमुभयोर्द्वयोश्च स्वरार्थः ॥ १३ ॥
स्पष्टं दृष्टो दिवादौ नभि-तुभि सहितः क्षुभ्यतिः क्र्यादिवर्गे
भूवादा चानुदात्तेदिह शपि नभते तोभते क्षोभते च ।
नभ्यत्यन्यत्र वर्गे श्यनि भवति सदा तुभ्यति क्षुभ्यतीति
क्षुभ्नातीति प्रयोगो नभि-तुभिविषयेऽपीदृशः श्नाविधानात् ॥ १४ ॥

---

1 छन्दोनुरोधाद्बहुवचनमुदाहृतम् ।

मूवादौ 'काशृ दीप्ताविं' ति परिपठितो योनुदात्तेत्स एव
प्रोक्तस्तद्वद्दिवादौ क्षमिरपि सहने योनुदात्तेद्दिवादौ।
काशेस्तावत्सकाशाच्छयनि शपि भवतः काश्यते काशते वा
द्वे द्वे रूपे क्षमेस्तु क्षमत इति शपा क्षाम्यतीति श्यना च ॥ १५।
'कड मद' इति धातुः पठ्यते भूतुदादौ
कडति कडति रूपं तभयोस्तुल्यमेव।
किमुभयगणपाठे कार्यमेतन्न वाच्यं
स्वरकृत इह भेदः शप्शयोरस्ति यस्मात् ॥ १६ ॥
खिदिरयमनुदात्तेऽन्यत्राची दिवादिः
स च भवति रुधादिस्तादृशः सुप्रसिद्धः।
श्नमि सति कृतलोपे खिन्त इत्येकरूपं
श्यनि कृत इदमन्यत्खिद्यते चास्य रूपम् ॥ १७ ॥
संपर्के पृचिरात्मनेपदितयाऽदादौ गणे संमतः
पृक्ते तस्य पृणक्ति रूपमपरं रौधादिकस्य श्नमि।
ण्यन्तात्पर्चाति पर्चयत्यपि तथा स्याद्धाघषीयात्ततो
व्यञ्जेरेवं विचेस्तु तद्वदखिलं ह्रस्वे दारं विना ॥ १८ ॥
क्र्यादौ चापि दिवादिमन्थतिरयं भौवादिकोपि स्मृत-
स्तस्मान्मन्थति मथ्यति प्रकृतितो मथ्नाति तुल्यक्रियः।
वृद्धौ धातुऋधिर्दिवादिपठितः स्वादिः स एवापि य-
च्चृध्नावृध्नोति, समृध्यतिं श्यनि कृते, रूपद्वयं सिध्यति ॥ १९ ॥
ये भूवादिषु धातवः कतिपये तेषां चुरादिष्वथो
पाठात्स्वार्थणिचां णिजन्तमपि यद्रूपं तदाख्यायते।
पूजायां पठिताहतार्णिचि कृते, तस्यार्हयत्यर्हति
म्लेच्छेर्म्लेच्छयतीति रूपमपरं म्लेच्छत्यभिन्नार्थता ॥ २० ॥
त्यागे तस्य राहेर्यथा रहयतीत्येवं च रूपद्वयं
तद्वद्वौ चह कम्पने मति (१) तथा तत्र प्रयोगद्वयम्।
भूषायां तु विभाजने माडि वटीत्यद्वयं पठ्यत

१ एवकारोऽपरर्थे। २ कल्कने। ३ महि।

मण्डेर्मण्डयतीति मण्डति तथा वण्टेस्तथैव द्वयम् ॥ २१ ॥
लुम्बिस्तुम्बिरिहार्दने निगदितः कुम्बिस्तथाच्छादने ।
लुम्बेर्लुम्बयतीति लुम्बति तथा तुम्बेश्च कुम्बेरपि ॥
निर्दिष्टः 'शुषि शोषणे' गुणकृतो बुक्किस्तथा भाषणे ।
बुक्केर्बुक्कयतीति बुक्कति भवत्येषैव गुण्ठेर्गतिः ॥ २२ ॥
संघाते पिडिधातुरेष ऋषिभिर्भौवादिको भाषितो ।
'भाम क्रोध' इति प्रयोगनिपुणैश्चौरादिकावप्यम् ॥
पिण्डेः पिण्डयतीति पिण्डत इति द्वैरूप्यमाभाष्यते
भामेर्भामयतीति भामत इति ज्ञेयं तथैव द्वयम् ॥ २३ ॥
भूवादावयमेव 'भूषतिरलंकारे' चुरादौ पुन-
स्तद्वच्चापि 'विदारणे दलि' रतः प्रत्येकमेकार्थकौ ।
रूपं दालयतीति सिध्यति दलत्यत्रैव पाठेच्छया
भूषेर्भूषयतीति भूषित तथा भौवादिकोऽपि स्मृतः ॥ २४ ॥
भूवादौ सहिरात्मनेपदितया ख्यातो गणे मर्षणे
दृष्टो यः स चुरादिधातुषु तथा स्यादाधृषीयस्त्वयम् ।
पक्षेऽन्यत्सहतीति साहयति च द्वौ तु प्रयोगौ तथा
किं चान्यत्र निपातनात्सहत इत्येकः प्रयोगोऽपरः ॥ २५ ॥
रावे यो रुषि रोषणेऽप्ययमपि क्षेपे तिपिस्तावुभौ
पठ्यते प्रथमं दिवादिषु तथा पश्चाच्चुरादिष्वपि ।
रूपं तिप्यति तेपयत्यपि पुनस्त्वत्रैव चौरादिके
रोषे रोषयतीति रुष्यति तथा भूते सतां संभवे ॥ २६ ॥
यश्चौरादिषु पठ्यते 'पद गतौ' 'पूरी य आप्यायने'
तत्रैकः पदिरात्मनेपदितया ख्यातौ दिवादौ गते ।
एतौ द्वावपि पद्यते पदयते ण्यन्तस्य रूपं पदेः
पूरेः पूरयतीति पूर्यत इति ज्ञेयं तु रूपद्वयम् ॥ २७ ॥
क्र्यादौ च 'ध्रस उञ्छ' इत्यपि पुनश्चौरादिको भाषितो
रूपं ध्रासयतीति चापरमिदं ध्रस्नाति रूपं ध्रसेः ।

उत्पूर्वस्य गणद्वयेऽपि पठनं तेषां पुनः श्नाविधा-
वुद्ध्रस्नाति तथैव रूपमपरं चोद्ध्रासयत्यत्र च ॥ २८ ॥
चौरादिको यस्तृपिराधृषीयः स्वादौ दिवादौ पठितः स एकः ।
तृप्नोति संतृप्यति तर्पयन्ति तर्प्यन्ति रूपाणि भवन्त्यमूनि ॥ २९
'मृषि तितिक्षावचनश्चु' रादिः स्मृतो दिवादौ स्वरितानुबन्धः ।
पदद्वयं मृष्यति मृष्यते च रूपं तृतीयं णिचि मर्षयन्ति ॥ ३० ॥
आदादिको यो 'वच भाषणे' ऽस्ति चौरादिको यो वचिराधृषीयः
तस्माण्णिचा वाचयतीति रूपं पक्षे वचन्त्यन्यगणे च वक्ति ॥ ३१
'ईड स्तुतौ' यः पठितश्चुरादावादादिकोप्येष तथानुदात्तेत् ॥
णिचीडयत्यस्य शपो लुकीट्टे द्वैरूप्यमेकार्थमिदं वदन्ति ॥ ३२ ॥
भूवादौ पठितोऽर्चतिः स च चुरादावाधृषीयः स्मृत-
स्तस्मिन्नर्चयतीदमर्चति शपो यद्येवमाद्ये गणे ।
पाठे किं फलमर्चतेः कथमयं धातुः परस्मैपदी
सत्यं कि मम तस्य तत्र पठनं येनान्यथा युज्यते ॥ ३३ ॥
वृजिरयमनुदात्तेद्वर्जनेऽदादिरिष्टः
स हि भवति रुधादिश्चाधृषीयश्चुरादिः ।
णिचि सति पदमेकं वर्जयत्यस्य वर्जे-
त्यपरमपि च वृङ्क्ते (क्ते) रूपमन्यद्वृणक्ति ॥ ३४ ॥
चरमगणनिविष्टो जॄ वयोहानिवाची
स च भवति चुरादिश्चाधृषीयस्ततोऽस्मिन् ।
णिचि सति पदमेकं जारयत्येतदेकं
जरति च शपि पक्षे श्नाविधानाज्जृणाति ॥ ३५ ॥
धून्प्रीञावाधृषीयौ दशमगणगतौ कम्पने तर्पणे यौ
क्र्यादा तौ तत्र धूञो णिचि नुकि च कृते धूनयत्येकरूपम् ।
धातुरूप्यं च ञित्त्वाद्भवति च धवने वा धुनीते धुनाति
प्राणीत प्रीणयन्ति प्रयत इति पदे द्वे पदे वेदितव्ये ॥ ३६ ॥
यः 'शक्लृ शक्तौ' पठितो दिवादौ स तु प्रसिद्धौ स्वरितानुबन्धः

रूपद्वयं शक्यति शक्यते च शक्नोति तद्वचस्य च शक्नुते च ॥ ३७ ॥

षट्त्रिंशता श्लोकनिबन्धनेन धातूनसौ स्वीकृतवान्महाधीः ।
अध्यापको यः सुतरां प्रसिद्धो बलोत्तरो त्रिंशतितुल्यभागः ॥ ३८ ॥

प्रबलगुणनिकायैरादृता सर्वदेशे दशबलकृतिरेषा धातुरूपैकसारा ॥
विरचितपदभागा शास्त्रकण्ठैकहारा जयति विषमकाव्ये संशय-
च्छेदहेतुः ॥ ३९ ॥

दृष्टिस्ते विषमा तनौ विरचिता भूतिर्मुखे पन्नता
पाणौ ब्रह्मशिरो गले च गरलं दोषाकरो मस्तके ।
एतैरेव परिच्छदैः पशुपते के त्वां नमस्कुर्वते
यद्येषा सुरवृन्दवन्दितपदा मौलौ न भागीरथी ॥ ४० ॥

इति दशबलकारिकारूपो धातुरूपभेदः समाप्तः ।

॥ श्रीः ॥

आख्यातचन्द्रिका ।

भट्टमल्लैर्विरचिता याऽद्भुताख्यातचन्द्रिका ।
ततः संगृह्यते प्रायः प्रयुक्तो धातुसंचयः ॥ १ ॥
१ 'सत्तायामस्ति भवति विद्यते' 'चाथ जन्मनि ।
उत्पद्यते जायते च संभवत्युद्भवत्यपि' ॥ २ ॥
३ 'अङ्कुराद्युद्भवे प्रायः प्ररोहति विरोहति' ।
४ 'निष्पद्यते फलति च' 'सिद्धौ सिध्यति राध्यति ॥ ३ ॥
५ निर्वर्तते च' 'पञ्चार्थं स्थितौ वसति तिष्ठति ।
वर्तते निवसत्यास्ते ध्रियते वावतिष्ठते' ॥ ४ ॥
६ 'जीवति श्वसिति प्राणित्यूर्जयत्यपि जीवने' ।
७ 'स्यात्प्रत्युज्जीवतिपदं पुनर्जीवनवाचकम्' ॥ ५ ॥
८ 'प्रश्वसित्यत्र निःश्वासे तथा निःश्वसितीत्यपि' ।
९ 'परिणामे परिणमत्यात्मनेपि विवर्तते' ॥ ६ ॥
१० 'संपद्यते कल्पतेऽथ वृद्धौ बृहति वर्धते ।
विपोलत्येधते स्थूलयते पुष्यति चेति षट्' ॥ ७ ॥
११ 'वृद्धिभेदे समृद्ध्याख्ये समृद्ध्यति महीयते ।
आप्यायते स्फायते च क्रमते प्रथतेऽपि च ॥ ८ ॥
ऋद्ध्यत्यृध्नोति च तथा पूर्यते च नव क्रियाः' ।
१२ 'वृद्धौ तु सविकारायां श्वयत्युच्छ्वयतीत्युभे' ॥ ९ ॥
'स्फुटति स्फोटने फुल्लत्युन्मीलयति पुष्प्यति ।
१३ 'विजृम्भते विकचते विकासे विकसत्यपि' ॥ १० ॥
१४ 'उच्छ्वसित्यपि तद्भेदे द्वयमुद्धटतेऽपि च' ।
१५ 'संकोचे निमिषत्यत्र मुकुलीभवतीति च ॥ ११ ॥
संकुचत्यपि पञ्च स्युर्मीलत्यपि निमीलति' ।
१६ 'अथो जरायां जरति जीर्यत्यपि जिनात्यपि' ॥ १२ ॥

१७ 'विदीर्णत्वे विदलति विशीर्यति च सीदति ।
विदीर्यति स्फोटति च फलतीति च षट् क्रियाः' ॥ १३ ॥
१८ 'ह्रस्वत्वे खर्वति ह्रस्वत्यत्र न्यञ्चत्यवाञ्चति' ।
१९ 'निकृष्यते त्वनुत्कर्षे हीयते चापकृष्यते ॥ १४ ॥
कर्मकर्तरि' 'पंचापक्षीयते चापचीयते ।
कुंचत्यल्पाभिवत्यत्र घटते च त्रिदस्यति ॥ १५ ॥

२० दीयते क्षयतीत्येतत्पदाष्टकमपक्षये' ।
२१ 'अवघट्टत इत्येतन्निम्नगादेरपक्षये' ॥ १६ ॥
'सप्त प्रध्वंसते व्येति विनश्यति विलीयते ।
२२ प्रलीयते विनाशे स्युः प्रणश्यति विपद्यते' ॥ १७ ॥
२३ 'परैति प्रैति मरणे म्रियते च प्रमीयते ।
संतिष्ठते समाप्नोति विरमत्यारमत्यपि ॥ १८ ॥
पर्यवस्यत्युपरमत्यात्मनेपि क्रियाद्वयम् ।
विविधायां क्रियाषट्कं समाप्ताविदमीक्ष्यते' ॥ १९ ॥
२४ 'निर्वायत्यर्चिषः शान्तौ निर्वात्यप्यत्र शाम्यति'
इति भावविकाराः षट् सभेदाः प्राय ईरिताः ॥ २० ॥

इति षड्भावविकारवर्गः ॥

२५ 'स्फूर्तौ सत्ताविरस्त्यत्याविर्भवति प्रादुरस्ति च ।
प्रादुर्भवति निर्भाति स्फुरति प्रतिभासते ॥ २१ ॥
२६ 'ज्ञाने जानाति जानीते वेत्ति वेदावबुध्यते ।
प्रत्येति मनुते चोपलभते प्रतिपद्यते ॥ २२ ॥
अवगच्छति चावैति मन्यते चाधिगच्छति ।
विना कर्मात्मनेऽपि स्यात्संवेत्तीति चतुष्टयम्' ॥ २३ ॥
२७ 'गृह्णाति च कश्चिज्ज्ञाने नीवदी च कश्चिद्यथा ।
विद्यासु नयते प्राज्ञो वदते वा सुपण्डितः ॥ २४ ॥

चित्ते मनस्युरसिषु करोति कुरुते पदे ।
२८ मनसा गोचरीभावे' 'मनस्वित्वे मनस्यति ' ॥ २५ ॥
२९ 'विश्राम्यति विपर्येति विपर्यस्यति विभ्रमे ।
३० 'भ्रमति भ्रम्यतीत्येता ' ' विमतौ तु विमन्यते ॥ २६ ॥
क्रियात्रयं विवदते तथा विप्रतिपद्यते ।
संदिग्धेऽपि च संदेग्धि संशेते विचिकित्सति ' ॥ २७ ॥
३२ 'क्रियाचतुष्कं संदेहे' ' विचारे तु क्रिया दश ।
मीमांसते चर्चयति चिन्ते च विमृशत्यपि ॥ २८ ॥
तथा परामृशति च विचारयति चात्मने ।
अन्वीक्षतेऽनुसंधत्ते स्यात्परस्मैपदेऽप्यसौ ' ॥ २९ ॥
'इत्यप्युपालोचते द्वौ पर्यालोचत इत्ययम् ।
वितर्कयत्युन्नयति यथोत्प्रेक्षत ऊहते ' ॥ ३० ॥
३४ 'उत्पश्यति वितर्के ' ' ऽथ विविनक्ति विवेचने ।
वेविक्त्यप्यात्मनेऽप्येतौ स्याद्विवेचयतीत्यपि ' ॥ ३१ ॥
३५ 'निश्चिनुते निर्णयते निर्णयति च निर्णयेऽध्यवस्यति च ।
निष्टङ्कयति च सप्त च निर्धारयतीह निश्चिनोति स्युः ' ॥ ३२ ॥
३६ 'विस्रम्भते तु प्रत्येति विश्वसित्याश्वसित्यपि ।
श्रद्धत्ते श्रद्दधातीति विश्वासे षट् क्रिया मताः ' ॥ ३३ ॥
३७ 'संकल्पयति संकल्पेऽभिसंधत्त इति द्वयम् ' ।
३८ 'अपध्यायत्यपध्याने दुःसंकल्पयतीति च ' ॥ ३४ ॥
३९ 'लक्षीकरोत्युद्दिशति स्यादुद्देशे क्रियाद्वयी ' ।
४० 'साक्षात्करोत्यात्मनेऽपि प्रत्यक्षेऽध्यक्षयत्यपि ' ॥ ३५ ॥
साक्षयत्यपि चाध्यक्षीकरोत्यनुभवत्यपि ।
४१ 'मिमीते मायते माति मिनोति मिनुते मितौ ' ॥ ३६ ॥
४४ 'प्रमानुमोपमासु स्युः क्रमात्प्रानूपपूर्वकाः ' ।
४५ 'ध्याने चिन्तयति ध्यायत्यमी भावयति त्रयः ' ॥ ३७ ॥
४६ 'स्मरणे त्वभिजानाति स्मरत्यध्यति च त्रयम् ' ।
४७ 'उत्कण्ठते तथोत्कण्ठत्युत्कण्ठयति चेत्यपि ॥ ३८ ॥
पञ्चैवोत्कलिकायां स्युराध्यायत्युन्मनायते ' ॥ ३९ ॥

४८ 'प्रत्यभिजानात्यनुसंधत्ते प्रतिसंदधात्यपि।
प्रतिसंधत्त प्रत्यवमृशतीमाः प्रत्यभिज्ञाने' ॥ ४० ॥
४९ 'विस्मृतौ विस्मरति च तथत्र प्रस्मरत्यपि'।
५० 'मोहे विचेतीभवति विमुह्यति च मूर्छति ॥ ४१ ॥
५१ ऋच्छत्यपि' 'प्रमादे तु स्रंसते विमनायते।
प्रमाद्यतीति विमनीभवतीति चतुष्टयम्' ॥ ४२ ॥
५२ 'न्यमादधात्यवदधात्यपि प्रणिदधाति च।
आत्मने चावधाने स्युरत्रधारयतीत्यपि' ॥ ४३ ॥
५३ 'अङ्गीकारे प्रतिशृणोत्यत्र संगिरतेऽपि च।
अकर्मकं संशृणुते परस्मै चेत्सकर्मकम्' ॥ ४४ ॥
'ऊरर्ययुररीभ्यश्च करोति कुरुते पदे।
अष्टौ स्युः प्रतिजानीतेऽभ्युपैत्यभ्युपगच्छति' ॥ ४५ ॥
५४ 'अनुज्ञानेऽनुमनुतेऽनुजानात्यनुमन्यते।
५५ अत्रैवाभ्यनुजानाति चतस्रो' 'ऽथ विलोकने ॥ ४६॥
निर्वर्णयति निध्यायत्यालोकयति पश्यति।
निरूपयति संपश्यत्यात्मने स्यादकर्मकम् ॥ ४७ ॥
आलोकते लक्षयते निभालयत ईक्षते।
निचायत्यात्मनेऽपि द्वौ निशामयति चेत्यपि ॥ ४८ ॥
लोचते लक्षयति च क्रियाः पञ्चदश स्मृताः'।
५६ 'शृणोत्याकर्णयति च तद्वन्निशमयत्यपि ॥ ४९ ॥
निशाम्यतीति श्रवणे' 'घ्रातौ जिघ्रति शिङ्घति'।
५८ 'स्पृशत्यामृशति स्पर्शे छुपत्यालभतेऽपि च' ॥ ५० ॥
५९ 'आस्वादने रसयति लेढि चास्वादयत्यपि।
लीढे चेति चतुष्कं स्याद्बुद्धिवर्गीयमीरितः' ॥ ५१ ॥

इति बुद्धिवर्गः।

६० 'अभिलष्यत्यभिलषत्यात्मनेऽप्यनुरुध्यते।
आकाङ्क्षति स्पृहयति नाय (ध) ते वष्टि लिप्सते ॥ ५२ ॥

आशंसते कामयते वाञ्छतीच्छत्यभीप्सति ।
समीहते तथाशास्ते वाञ्छायां तिथिसंख्यकाः ' ॥ ९३ ॥
६१ ' लोभे त्रयं लुभ्यतीति धनायति च गृध्यति ' ।
६२ ' उद्युक्त च प्रयतते क्रमते च व्यवस्यति ॥ ९४ ॥
उत्सहत्यात्मनेऽपि स्यात्प्रयत्ने पदपञ्चकम् ' ।
६३ ' विप्रीयतेऽपरजाति द्वेष्टि द्वेषेऽपरज्यति ॥ ९५ ॥
निरुणद्धि विगृह्णाति पञ्चामी चात्मनेपदे' ।
६४ वैरायते तु विद्वेष्टि विराध्नोति विरुध्यते ॥ ९६ ॥
विराध्यति च "वैरे स्यात्तथा व्युत्तिष्ठतेऽपि च' ।
६५ ' असूयत्यभ्यसूयायाम् ' ' ईर्ष्यायामीर्ष्यतीर्क्ष्यति' ॥ ९७ ॥
६७ ' संघर्षति स्पर्धते च स्पर्धायां प्रतिगर्जति ' ।
६८ ' मोदते ह्लादते हृष्यत्यानन्दति च तुष्यति ॥ ९८ ॥
प्रिणाति प्रीयते प्रीतौ निर्वृणोत्यात्मनेऽपि च ।
प्रचेतीभवतीत्यत्र प्रमनीभवतीति च ॥ ९९ ॥
सुमनायत इत्येव सुमनीभवतीत्यपि ।
सुखायते च निर्वातीत्यतः प्रोक्ताश्चतुर्दश ' ॥ ६० ॥
६९ ' लज्जते त्रपते मन्दाक्षयत्यपि हृणीयते ।
७० जिह्रेतीति ह्रियां पञ्च' ' बिभेत्युद्विजते भये ॥ ६१ ॥
७१ त्रसति त्रस्यति तथा ' ' क्षमायां तु तितिक्षते ।
सहतीत्यात्मनेपि स्यात्त्रयं मृष्यति मर्षति ॥ ६२ ॥
क्षाम्यति क्षमते चेति सप्त साहयतीत्यपि' ।
७२ ' अनादरेऽवजानाति तथा परिभवत्यपि ॥ ६३ ॥
एकादशावगणयत्यवधीरयतीति च ।
असत्तिरोभ्यां कुरुते परस्मपदमागपि ॥ ६४ ॥
तथाऽवमनुते चावमानयत्यवमन्यते ।
विमानयति चात्रावहेलयत्यपि हेडते ' ॥ ६५ ॥
७३. ' वञ्चने विप्रलभते तथा वञ्चयतेऽपि च ।

आत्मने च द्वयं विप्रकरोति निकरोति च ॥ ६६ ॥
अत्रोल्लापयते चाभिसंधत्ते छलयत्यपि ।
प्रतारयति चैवाभिसंदधाति विचत्यपि' ॥ ६७ ॥
७४ 'प्रस्तोभयाति तद्भेदे तथा प्रोत्साहयत्यपि ।
७५ 'दम्भक्रियायां दभ्नोति द्वितयं दम्भयत्यपि' ॥ ६८ ॥
७६ 'जिघांसति द्रुह्यति च द्रोहे व्यापादयत्यपि' ।
७७ 'अपराध्यति राध्नोति रध्यतीत्यपराधने' ॥ ६९ ॥
७८ 'अपकारेऽपकुरुते क्षिणोत्यपकरोति च' ।
७९ 'पञ्च क्रोधे संरभते रुष्यति क्रुध्यतीति च ॥ ७० ॥
भामते कुप्यतीति' 'स्यादागृह्णात्यात्मनेऽपि च ।
८० अभिपूर्वं निविशते निर्बध्नात्याग्रहे त्रयम्' ॥ ७१ ॥
८१ 'करुणायां तु दयतेऽनुगृह्णात्यात्मनेऽपि च ।
कृपायते च करुणायते चाप्यनुकम्पते ॥ ७२ ॥
८२ अनुक्रोशत्यपि स्युः षट्' 'तद्भेदे तु प्रसीदति' ।
८३ 'शोके तु शोचतीत्येकं' 'विषीदत्यनुतप्यते ॥ ७३ ॥
८४ अनुशेतेऽनुतपति पश्चात्तापे क्रिया मता' ।
८५ 'निर्विद्यते तु निर्वेदे निर्विण्णीभवतीत्यपि' ॥ ७४ ॥
८६ 'क्रियाद्वयं विलपति विलापे परिदेवते' ।
८७ 'रोदित्यस्त्रयति क्रन्दत्यपि बाष्पायतेऽपि च' ॥ ७५ ॥
८८ 'अनुरज्यत्यनुरजत्यात्मनेपि पदद्वयम् ।
प्रीयते स्निह्यति तथा स्नेहे पदचतुष्टयम्' ॥ ७६ ॥
८९ 'गर्वेऽभिमनुते गर्वयते दृप्यति माद्यति ।
अहंकरोत्यात्मनेऽपि क्षीबते चाभिमन्यते ॥ ७७ ॥
९० गर्वत्युद्धत्य' 'थोन्मादे लोडत्युन्माद्यतीति च' ।
९१ 'ताम्यति क्लाम्यति ग्लानौ ग्लायति क्लामतीति च' ॥ ७८ ॥
९२ 'मलिनीभवति म्लानौ म्लायत्यपि पदद्वयम्' ।
९४ 'खिद्यते ग्लपते दैन्ये' 'श्राम्यतीति परिश्रमे ॥ ७९ ॥

तथैवायस्यतीत्यत्र प्रयस्यति पदत्रयी ' ।
'क्लिश्यते व्यथते दुःखायते कृच्छ्रायतेऽपि च ॥ ८० ॥
९६ दूयते चेति दुःखित्वे' ' जुगुप्सायां जुगुप्सते ।
९७ बीभत्सते ' ' ऽथ जृम्भायां जृम्भते जम्भतेऽपि च ' ॥ ८१ ॥
९८ 'प्रमीलतीति तन्द्रायां घूर्णते प्रचलायते ' ।
'शेते निद्राति निद्रायत्यपि निद्रायतेऽपि च ॥ ८२ ॥
९९ तथा संविशति स्वापे स्वपित्यपि च षट् क्रियाः ' ।
१०० ' प्रबुध्यते तु जागर्ति जागर्यायां पदद्वयम् ' ॥ ८३ ॥
१०१ ' प्रबोधने चेतयते प्रबोधयति चेतति ' ।
१०२ ' हसत्यकर्मकं हासे' ' प्रहासे तु सकर्मकम् ' ॥ ८४ ॥
१०४ ' स्मयते हसिते मन्दे ' ' गर्ह्ये कुस्मयते स्मिते ' ।
१०५ ' मध्यमे स्याद्विहसति' ' सुप्रौढेऽपहसत्यदः ' ॥ ८५ ॥
१०७ ' सनिन्दे तूपहसति, ' ' परिहासे तु मण्डते ' ।
१०९ तथा परिहसत्यत्र ' ' विस्मये तु पदद्वयम् ॥ ८६ ॥
विस्मेरीभवतीत्यत्र तथा विस्मयतेऽपि च ' ।

इत्यन्तःकरणवर्गः ॥

११० 'आचष्टे वक्ति वदति लपत्याख्याति भाषते ॥ ८७ ॥
अभिधत्ते परस्मै च ब्रूते व्याहरतेऽत्रयम् ।
गृणात्युदीरयति च कीर्तयत्यालपत्यपि ॥ ८८ ॥
वदत्यपि भणत्यत्र कथयत्यपि वाशति (ऽ) ।
उक्तावावेदयति च क्रिया अष्टादशोदिताः ' ॥ ८९ ॥
१११ 'प्रलापे तु प्रलपति कुत्रचिज्जल्पतीति च ' ।
११२ 'आम्रेडयति तु द्विस्त्रिरुक्तौ संजागदीत्यपि' ॥ ९० ॥
११३ 'अनुवादेऽनुवदतेऽनुवक्तीत्यादयोपि च ' ।
११५ 'पठत्यधीतेऽध्ययने ' ' शिक्षणे शिक्षते त्रयम् ' ॥ ९१ ॥
११६ अभ्यस्यत्यामनति च ' ' पाठने पाठयत्यपि ।
शिक्षयत्यनुशास्तीति चतस्रोऽध्यापयत्यपि ' ॥ ९२ ॥

११७ ' वेदमाचष्टे इत्यर्थे वेदापयति संमतम्' ।
११९ ' सत्यापयति सत्योक्ता '' ' वथ मिथ्याभिशंसने ॥ ९३ ॥
आक्षारत्यभिशपत्यभ्याचष्टेऽधिशंसति ।
अपशब्दयति म्लेच्छत्यपभ्रंशयतीत्यपि' ॥ ९४॥
१२० ' म्लेच्छयत्यपशब्दे स्युरपभाषत इत्यपि ' ।
१२१ ' शपते त्रयमाक्रोशे शपत्याक्रोशतीत्यपि' ॥ ९५ ॥
१२२ ' मिथ्याकारयते त्वेतदन्यथात्वे सकृत्कृते' ।
१२३ 'स्खलति भ्रेषते भ्रेषे भ्रेषतीति पदत्रयम्' ॥ ९६॥
१२४ 'जुगुप्सते तु निन्दायां गर्हते गर्हयत्यपि ।
आक्षिपत्यात्मने ऽपि द्वे उपक्रोशति निन्दति ॥ ९७ ॥
तथा भर्त्सयते कुत्सयते गञ्जति च क्वचित् ' ।
१२५ ' भयदे निन्दने तर्जत्यत्र तर्जयतेऽपि च ' ॥९८॥
१२६ ' पर्यपाभ्यां वदत्येव कलंकार्पणनिन्दने ' ।
१२७ ' उपालम्भे प्रतिभिनत्त्युपालभत इत्यपि ' ॥९९॥
१२८ ' विक्रोशति तु विक्रोशे फूत्करोत्यात्मनेपि च ' ।
१२९ ' स्तुतौ पणायति द्वे च नौति स्तौत्यात्मनेपि च ॥ १०० ॥
अष्टौ स्तवीतीडयति वन्दते च प्रशंसति ।
कश्चित्तु श्लाघत इति स्तुतावेव पदं विदुः ' ॥ १०१ ॥
१३० ' कत्थने कत्थते तत्र श्लाघते शाडतेऽपि च ' ।
१३१ ' कवते वर्णयति च कवित्वे कवयत्यपि ' ॥१०२॥
१३२ ' उपश्लोकयतीत्येषा क्रिया श्लोकैरुपस्तुतौ ' ।
१३३ ' स्यात्प्रत्यभिवदत्याशीर्वादे आशिषयत्यपि' ॥ १०३॥
'निवध्नाति प्रथ्नाति च ग्रन्थाति ग्रन्थयत्यपि ' ।
१३४ ' गुम्फने संदृभति च गुम्फते चेति षट् क्रियाः' ॥ १०४ ॥
१३५ ' समाहरति संक्षेपे संगृह्णाति समस्यति ।
१३६ संक्षिपत्यात्मनेऽऽप्येता' ' स्तद्भेदेऽथ वयत्यपि' ॥ १०५ ॥
१३७ तथा कूणयते ' ' चाथ विस्तारे सप्त कीर्तिताः ।
विस्तृणोति व्यस्यति च विस्तृणात्यातनोति च ॥१०६॥

चतस्र आत्मनेऽप्येताः प्रपञ्चयाति पंचमी ।
ऊर्युरर्यूररीभ्यश्च करोति कुरुते क्रिय ॥ १०७ ॥
'व्याख्याति व्याकरोत्यत्र व्याचष्टेऽर्थापयत्यपि ।
तथा व्याकुरुते व्यक्ति,व्यनक्ति व्यञ्जयत्यपि ॥ १०८ ॥
१३८ एवं प्रकाशयत्यत्र विवृतौ स्फुटयत्यपि ।
उद्घाटयत्युद्घटयत्यपि व्यक्तीकरोति च' ॥१०९॥
१३९ 'आकारयत्याह्वयति स्यादाह्वाने क्रियाद्वयम्' ।
१४१ 'स्यात्संहूतौ संह्वयते' 'स्पर्धयाह्वयते हवे' ॥११०॥
१४२ 'अनुयुंक्ते प्रश्नयति प्रश्ने ज्ञीप्सति पृच्छति' ।
१४३ 'आपृच्छते तु यात्रादौ तथाऽनुज्ञापयत्यपि' ॥ १११॥
१४४ 'आभिमुख्येन वचनेऽभिब्रवीत्याभिवक्ति च' ।
प्रतिवक्त्युत्तरयाति प्रत्याहेत्यादयोऽपि च' ॥ ११२ ॥
१४५ 'विज्ञापयति विज्ञप्तौ निवेदयति च द्वयम्' ।
'अपह्नुतेऽपजानीते निह्नुतेऽपनयत्यमी ॥ ११३॥
१४६ अपह्नवे' 'निराचष्टे प्रत्याचष्टे निरस्यति ।
सप्तापोहति च प्रत्यादिशत्यपि परास्यति ॥ ११४ ॥
अपाकरोत्यात्मनेपि व्युदस्यत्यप्यपास्यति ।
प्रत्यासयाति क्षेपयाति स्यात्परानुदतीति च ॥ ११५ ॥
१४७ निराकरोति च पराकरोति च निराकृतौ' ।
१४८ 'लुम्बत्यपनयंत्येतद्भेदे ऽपनयत्यपि ॥ ११६ ॥
उपमन्त्रयते चोपवदते सान्त्वयत्यपि ।
१४९ सान्त्वने पट् सामयाति तथोपच्छन्दयत्यपि' ॥ ११७॥
१५० परस्मै चानुनयतेऽनुलोमयति तद्भिदि ।
१५१ अनुकूलयतीति द्वे सूचयत्यत्र सूचने ॥ ११८ ॥
तथा पिशुनयत्येष वाक्क्रियावर्ग ईरितः ।
इति वचनक्रियावर्गः ।
' रवीति रौति नदति ध्वनति ध्वनयत्यपि ॥ ११९ ॥

१५२ 'शब्दायते स्वनति च ध्वनावष्टौ रणत्यपि' ।
१५४ 'रम्भते रेफते शब्दे गवाम्' 'उक्षणस्तु नर्दति' ॥ १२० ॥
१५५ 'मेघस्य तु स्तनयति तथा रसति गर्जति' ।
१५७ 'स्फूर्जत्यशनिनिर्घोषे' 'भीमे घुरति गर्जति' ॥ १२१ ॥
१५८ 'प्रायो मृगखगादीनां नादे कूजति गुञ्जति' ।
१६० 'वीणादेः क्वणति प्रायः' 'कवते कौति कर्कशे' ॥ १२२ ॥
१६१ 'भषते बुक्कयति च बुक्कतीति शुनो ध्वनौ' ।
१६३ 'क्नूनाति रेभते वौर्के' 'तिरश्चां वाश्यते ध्वनौ' ॥ १२३ ॥
१६५ 'कुवते घुरतीत्यार्ते' 'घोरे ध्वाङ्क्षति वाशिते' ।
१६७ 'हेषते ह्रेषतेऽश्वानाम्' 'हस्तिनां बृंहतीति च' ॥ १२४ ॥
१६९ 'बुक्कारयति सिंहानाम्' 'उत्कण्ठास्वन आनुते' ।
१७० 'निष्कूजति च संक्रीडत्येते शकटघोषणे' ॥ १२५ ॥
१७१ 'हिक्कते हिक्कतीति द्वे हिक्कायां' 'क्षौति तु क्षुते' ।
१७४ 'कासते कफजे शब्दे' 'सौरते मणतीत्यदः' ॥ १२६ ॥
१७५ 'कौक्षे कर्दत्य' 'पानोत्थे पर्दते शर्धते पदे' ।
१७७ 'चीत्करोति क्रकरोति रथकार्मुकयोः क्रमात्' ॥ १२७ ॥
१७९ 'द्वे आत्मनेऽपि' भूषादेः शिञ्जे' 'गीते तु गायति' ।
१८० 'उपवीणयतीत्येतदुपगाने हि वीणया' ॥ १२८ ॥
१८१ 'उद्घोषत्युत्कटे शब्दे निर्घोषति च ह्रादते' ।
१८२ 'उत्पूर्वाः शब्दवाचिन्यः क्रिया उच्चस्वने मताः' ॥ १२९ ॥
१८३ 'प्रतिपूर्वः प्रतिध्वाने' शब्दवर्गोयमादृतः ।

इति ध्वनिक्रियावर्गः ।

अत्र भावविकाराणां धियामिच्छादिकर्मणाम् ॥
वाचां तत्संगतानां च पर्यायाः प्राय ईरिताः ॥

इति प्रयुक्ताख्यातमञ्जर्यां प्रथमः काण्डः ॥

---

१ वृकसंबन्धिनि ।

अथोच्यन्ते नृविप्रादिचेष्टावर्गैः समासतः ।
प्रसङ्गतोऽन्याः पर्यायैः क्रमात्पादपदात्मकैः ॥ १ ॥
१८४ 'आरम्भे तु प्रक्रमते प्रस्तौतीत्यात्मनेऽपि च' ।
तथैवारभते चोपक्रमतेऽत्र चतुष्टयम् ॥ २ ॥
१८५ 'प्रकृत्याऽनुसृतौ चानुवध्नात्युद्घाटयत्यपि' ।
१८६ 'कृतौ करोति कुरुते विधत्ते विदधाति च' ॥ ३ ॥
तनुते वितनोत्यत्र सृजत्युत्पादयत्यपि ।
निर्मिमीते भावयति निर्माति रचयत्यपि ॥ ४ ॥
निष्पादयति निर्वर्तयति साधयतीति च ॥
१८७ 'अनुतिष्ठत्याचरति' 'श्रद्धायुक्तेऽनुसृज्यते' ॥ ५ ॥
१८८ 'उत्तिष्ठते तु घटते चेष्टायां सप्त चेष्टते ॥
व्यायच्छते व्याप्रियते प्रवर्त्तेत इहेहते ॥ ६ ॥
१८९ 'विड्उत्सर्गे तु गुवति हदते' 'ऽथावमेहते ।
१९० मूत्रणे मूत्रयति च प्रस्रवत्यपि च त्रयम्' ॥ ७ ॥
१९१ 'उन्माष्टर्युद्वर्तने चोत्सादयत्युद्वर्तयत्यपि' ।
१९२ 'द्रवंतैलादिभिर्लेपे म्रक्षयत्यभ्यनक्ति च' ॥ ८ ॥
१९३ 'परिधाने परिदधात्यत्र संवस्त्रयत्यपि ॥
आच्छादयति वस्ते च परिधत्ते च पञ्चकम्' ॥ ९ ॥
१९४ 'कटिबन्धे घटयति तथा परिकरोत्यपि' ।
१९५ 'प्रावृतौ प्रच्छदयति तथात्र प्रावृणोत्यपि' ॥ १० ॥
१९६ 'अनुलिम्पति चर्चायामुपदेग्ध्यात्मनेऽप्युभे' ।
१९७ 'चर्चयत्यथ' भूषादिग्रहणे प्रतिमुञ्चति ॥ ११ ॥
आमुञ्चत्यात्मनेप्येताः पिनह्यत्यपि नह्यति ।
१९८ 'परिष्करोति' 'भूषायामात्मनेऽलंकरोत्यपि' ॥ १२ ॥
मण्डते मण्डयति च भूषयत्यपि भूषति ।
१९९ 'प्रसाधयत्य' 'थोत्तंसत्यवतंसेऽवतंसति' ॥ १३ ॥
२०० 'अनक्ति कज्जलयति' वीजने वीजयत्यथ ।

२०२ 'सुरभीकुरुते धूपयाति वासयतीत्यपि' ॥ १४ ॥
'चकास्ति भासते भाति रोचते च प्रकाशते ।
शोभते भ्राजते राजत्यात्मनेऽप्यत्र दीव्यति ॥ १५ ॥
२०३ दीप्यते द्योतते दीप्तौ ज्वलत्युल्लसतीत्यपि' ।
२०४ 'नटने नाटयत्यत्र त्रयं नटति नृत्यति' ॥ १६ ॥
२०५ 'हिलतीति तु हावे' 'ऽथ कुमारयति खेलति ।
विहरत्यात्मनेऽप्यत्र तथा क्रीडति दीव्यति ॥ १७ ॥
खेलायतीह ललति रमते विलसत्यपि ।
२०६ आङोऽनुसंपरिभ्यश्च क्रीडते क्रीडनार्थकाः' ॥ १८ ॥
२०८ 'कूर्दते प्लुतिखेलायाम्' 'अथानुकरणे त्रयम् ।
विडंबयत्यनुकरोत्यात्मनेऽनुहरत्यपि' ॥ १९ ॥
२०९ 'भवेत्प्रातिनिधत्ते तु सादृश्येऽत्रानुकल्पते' ।
२१० रिङ्गति स्खलतीत्येषा स्खलने स्यात्क्रियाद्वयी' ॥ २० ॥
२११ तर्षे तृष्यत्यमी धित्सत्युदन्यति पिपासति' ।
२१२ 'पिबत्याचामाति धयत्यत्र पाने च पीयते' ॥ २१ ॥
२१३ 'कठिनद्रव्यसंबद्धरसपाने तु चूषति' ।
२१४ 'बुभुक्षते क्षुध्यति च जिघत्सत्यशनायति' ॥ २२ ॥
'जेमत्यश्नाति चरति भक्षयत्यत्ति खादति ।
भुंक्ते तृणोत्ति तर्णोति तथाऽभ्यवहरत्यपि ॥ २३ ॥
आत्मने च त्रयं प्साति जक्षिति प्रत्यवस्यति ।
२१५ उपयुंक्ते च भुक्तौ स्युः' 'दन्तच्छेदेन चर्वति' ॥ २४ ॥
२१७ 'सध्वनौ विष्वणत्यत्र तथा चाव्यष्वणत्यपि । '
२१८ 'निगीर्णौ तु गिलत्यत्र ग्रसते निगिरत्यपि' ॥ २५ ॥
२१९ 'दन्दश्यते दन्दशीति दन्दशत्यत्र गर्हिते ।
२२० 'दंशे विशुद्धे दशति तथा दंशयते द्वयम्' ॥ २६ ॥
२२१ 'अपस्मरत्यपस्मारे' 'विरेके तु विरिच्यते ।
कर्मकर्तर्यसौ तत्र भवेदातिसरत्यपि' ॥ २७ ॥

२२३ वान्तौ वमत्युद्गिरति छर्दयत्युद्गिलत्यपि' ।
२२४ 'निष्ठीव्यतीति थूत्कारे द्वयं निष्ठीवतीत्यपि' ॥ २८ ॥
२२५ 'शेषे परिशिनष्टीति द्वितयं शेषयत्यपि' ।
२२६ 'तृप्तौ तृप्यति तृप्नोति सुहितीभवतीत्यपि' ॥ २९ ॥
२२७ 'विश्राम्यतीति विश्रान्तौ क्वचिद्विश्रमते मतम्' ।
२२८ 'आस्ते निविशते चोपविशत्यत्र निषीदति' ॥ ३० ॥
२२९ 'ऊर्ध्वीभवति चोत्तिष्ठत्यूर्ध्वस्ते तिष्ठतीत्यपि' ।
२३० 'अनुक्रामति पर्येति परीयत इति क्रमे' ॥ ३१ ॥
२३१ 'आदाने स्वीकरोत्यत्र गृह्णात्यप्यात्मने द्वयम् ।
उपादत्ते गृह्यते लाति षट् स्युः प्रतीच्छति' ॥ ३२ ॥
२३२ 'त्यागे त्यजत्युत्सजति जहात्युज्झति मुञ्चति ।
उत्सृज्यते विसृजति मुञ्चते रहयत्यपि ॥ ३३ ॥
आत्मने स्यात्परिहरत्यत्र मोक्षयतीत्यपि ।
२३३ 'वर्जने वारयत्यत्र स्यान्निवारयतीति च ॥ ३४ ॥
तथा वृणक्ति वृंक्ते च व्यासेधति निषेधति ।
२३४ वर्जयत्यपि सप्तैताः' 'वरणे वरयत्यदः' ॥ ३५ ॥
वोवृत्यते वृणोतीति वृणातीत्यात्मनेऽप्युभे ।
२३५ 'आधत्ते च निधत्ते च निदधात्यादधाति च ॥ ३६ ॥
२३६ 'आरोपयत्यर्पयति निश्य (न्यस्य) तीति तथार्पणे' ।
२३७ 'विन्यस्यतीति तद्भेदे संनिवेशयतीत्यपि' ॥ ३७ ॥
'करोति हस्ते पाणिभ्यां कुरुते चोपयच्छते ।
२३८ विवहत्युद्वहति चोद्वाहे परिणयत्यपि ॥ ३८ ॥
२३९ चत्वारि वात्मने' ज्येष्ठेऽनूढे च परिविन्दति' ।
२४० 'आचोटयत्याचुटति द्वयमेतन्नखक्षते ॥ ३९ ॥

१ 'वा' इति 'छन्दोनुरोधाय' इति केचिन्मन्यंते । तन्मते 'वृत्यते' इति ॥ भट्टिकाव्ये तु 'ततो व वृत्यमाना सा रामशालां न्यवि- क्षत' इति धात्ववयव एवोपलभ्यते ॥

'परिष्वजत आश्लिष्यत्यालिङ्गत्युपगूहति ।
क्रोडीकरोत्यात्मने द्वावङ्कपालयतीति च ॥ ४० ॥
२४२ सप्त स्युः परिरम्भे परिरमते' 'ऽन्यथ रिरंसायाम् ।
कामयतेऽत्र वृषस्यति रिरंसते चेत्परं योषित्' ॥ ४१ ॥
२४४ 'अश्वस्यति तु यद्यश्वा' 'चुम्बने चुम्बतीत्यदः' ।
२४५ 'व्यवैति संविशत्यत्र निधुवत्यपि मैथुने ॥ ४२ ॥
२४६ मिथुनीभवतीत्यत्र' 'संप्रयुङ्क्ते यभत्यपि' ।
२४७ 'उपभुङ्क्ते तूपभोगे संभुङ्क्ते निर्विशत्यपि' ॥ ४३ ॥
२४८ 'प्रसूयते प्रसूते च गर्भमोक्षे विजायते ।
प्रजायते जनयति प्रसौतीति षडीरिताः ॥ ४४ ॥
२४९ 'गर्भमोक्षादिसंक्लेशे द्वयं कुथ्नाति कुन्थाति' ।
२५० 'शूलत्यामयतीत्यत्र रुजत्यत्र रुजि त्रयम्' ॥ ४५ ॥
२५१ 'उल्लाघयति भैषज्ये भिषज्यति चिकित्सति' ।
२५२ 'उपबर्हत्युपदधात्यात्मनेऽप्युपबर्हणे' ॥ ४६ ॥
इति मनुष्यचेष्टावर्गः ॥
२५३ 'शौचे नेनेक्ति नेनिक्ते प्रक्षालयति धावति ॥ ४७ ॥
२५४ धावते शोधयति च' 'तद्भेदे मार्ष्टि मार्जति ।
अत्रोपसंस्करोतीति चतस्रो मार्जयत्यपि' ॥ ४८ ॥
२५५ 'पावित्र्ये तु पुनातीति पुनीते पवतेऽपि च' ।
२५६ 'शुध्यतीति शुचीभावे विशुध्यत्यत्रदायति' ॥ ४९ ॥
२५७ 'स्नाने तु स्नायति स्नाति' 'तद्विशेषे तु मज्जति ।
ब्रुडत्याप्लवते चात्र स्युश्चतस्रोऽवगाहते' ॥ ५० ॥
२५९ 'उपस्पृशति चाचामत्युभे आचमनात्मके' ।
२६० 'आभिमुख्यागमेऽभ्येति तथाभ्यायाति च द्वयम्' ॥ ५१ ॥
२६१ 'अभ्युत्थानक्रियायां तु स्यादभ्युत्तिष्ठतीत्यदः' ।
२६२ 'प्राघुणत्यतिथीभावे तथाऽभ्यागच्छतीत्यपि' ॥ ५२ ॥
२६३ 'अभिवादयति प्रणतावुपसंगृह्णाति चात्मने द्वितयम् ।
नमति नमस्यति षट् स्युः प्रणिपतति वन्दते चात्र' ॥ ५३ ॥

२६४ 'अथार्घत्यञ्चति यजत्यपचायति चात्मने ।
चतस्रः पूजयत्यत्र महयत्यर्हयत्यपि ॥ ९४ ॥
समाजयत्यर्चयते महत्याराधयत्यपि ।
सपर्यति चाराध्नोत्याराध्यति तथार्हति ॥ ९५ ॥
२६५ मानयत्यपि पूजायाम्' 'आदरे सत्करोति च ।
संमन्यते चाद्रियते तथा संभावयत्यपि' ॥ ९६ ॥
२६६ 'नीराजने तु निर्मञ्छत्यत्र नीराजयत्यपि ।
'शुश्रूषते परिचरत्युपास्ते वरिवस्यति ॥ ९७ ॥
२६८ चतस्रः परिचर्यायां' 'लालयत्युपसेवने' ।
तथोपसेवते' 'चाथ यजते चोपतिष्ठते ॥ ९८ ॥
२६९ यजत्यपि सुरार्चायां' 'मथ विश्रमयत्यपि ।
२७० संवाहयति चात्र द्वे पादाद्यङ्गोपमर्दने' ॥ ९९ ॥
२७१ 'दाने ददाति दत्ते च ददते वितरत्यपि ।
प्रयच्छत्यर्पयाति च दिशते दिशति क्वचित् ॥ ६० ॥
अपवर्जाति स्पर्शयति विश्राणयत्यपि ।
तथा विलभते राति प्रतिपादयतीत्यपि' ॥ ६१ ॥
२७२ 'स्वधाकरोत्यात्मने द्वे पितृभ्यो निर्वपत्यपि' ।
२७३ 'जुहोति हविषामग्नौ प्रक्षेपे त्रितयं मतम् ॥ ६२ ॥
स्वाहावौषड्वषड्भ्यश्च करोति कुरुतेऽपि च' ॥
२७४ 'प्रक्षेपे तु प्रतिवश (स) त्यत्र प्रक्षिप्यतीति च ॥ ६३ ॥
मिनोतीत्यात्मनेऽपि स्युश्चतस्रः प्रक्षिपत्यपि' ।
विक्षिपत्यात्मनेऽपि स्याद्विक्षेपे विक्षरत्यदः' ॥ ६४ ॥
२७५ 'आमन्त्रणे केतयति निमन्त्रयत इत्यपि ।
२७६ 'अत्रामन्त्रयते' चाथ 'तर्पणे धिनुतेऽत्रति' ॥ ६५ ॥
धिनोति प्रीणयति च पञ्च तर्पयतीत्यपि' ॥
२७७ 'अनुज्ञायास्तु करणेऽनुजानात्यनुमन्यते' ॥ ६६ ॥
२७८ 'धापयत्यात्मनेऽपि द्वौ धापने पाययत्यमू ।

२७९ चूषयत्यादयोऽप्यत्र ' स्युरथो 'परिवेषणे ॥ ६७ ॥
द्वयं यामयतीत्यत्र परिवेवेष्टि चात्मने ' ।
२८० 'आदयत्यात्मनेऽप्यत्र भोजयत्यादि भोजने ' ॥ ६८ ॥
२८१ 'पिपर्ति पूरयति च पारयत्यपि पूरणे' ।
२८२ 'अत्राप्यायययति प्राति प्रीणातीत्य' थ 'तोषणे ॥ ६९ ॥
सुखाकरोति सुखयत्याह्लादयति चेत्यपि ।
धिनोत्यानन्दयति च मृडयत्यादयस्तथा' ॥ ७० ॥
२८४ 'इज्यारम्भे दीक्षते च ' 'जपतीति त्रिधा जपे' ।
२८५ 'जञ्जप्यते जपे निन्द्ये' 'संजपत्यत्रशोभने' ॥ ७१ ॥
२८६ 'उपाकरोत्यात्मनेपि संस्काराद्ये श्रुतेर्ग्रहे' ।
२८७ 'अभुक्तौ तूपवसति लंघते व्रतयत्यपि' ॥ ७२ ॥
२८८ 'तप्यते तु तपस्यायां तपस्यत्यप्युभे क्रिये ॥
२८९ 'करोति कुरुते मौण्डये भद्राभद्रपुरःसर ॥ ७३ ॥
मुण्डयत्यत्र वपति तथा मुण्डयतेऽपि च' ॥
२९० 'उपेक्षते तथोदास्ते पदे माध्यस्थ्यवाचिनी ' ॥ ७४ ॥
'स्युर्विरज्यत्युपरमत्यात्मने विरजत्यमू ॥
२९१ 'उपशाम्यति वैराग्ये तथा निर्विद्यतेऽपि च' ॥ ७५ ॥
२९२ 'मुमुक्षते मुमुक्षुयाम् अमृतीयति मोक्षते ।
प्रत्यञ्चति समाधत्ते निर्विकल्पीभवत्यपि' ॥ ७६ ॥
२९३ 'परिव्रजति संन्यासे संन्यस्यत्यात्मनेऽप्यदः ।
२९४ ब्रह्मीभवति कैवल्ये निर्वातीति चतुष्टयम् ॥ ७७ ॥
कर्मकर्तरि तत्र द्वे मुच्यते चापवृज्यते ' ॥
इति ब्रह्मक्रियावर्गः ॥

२९५ 'ऐश्वर्ये इन्दतीष्टे च तप्यतेऽधीष्ट इत्यपि' ॥ ७८ ॥
२९६ 'प्रतिष्ठाप्तौ तु विख्याति प्रख्याति प्रतितिष्ठति ' ॥
२९७ 'रक्षणे त्रायते पाति गोपायति भुनक्ति च ॥ ७९ ॥
पिपर्ति रक्षति तथा पालयत्यवतीति च ॥

२९९ शास्ति' 'शिष्टौ शिक्षयति ' 'दण्डे दण्डयतीत्यदः ॥ ८० ॥
३०० दाम्यत्य' 'थ वशीकारे धारयत्यात्मनेऽपि च ।
तथा वशीकरोतीति संगृह्णाति च पूर्ववत्' ॥ ८१ ॥
३०१ 'प्रपद्यते तु शरणागतौ शरणयत्यपि' ।
३०२ 'परिक्रीणीत इत्येतद्दुक्तोचादिवशीकृतौ' ॥ ८२ ॥
३०३ 'आपत्तौ स्यादापद्यते वशीभवति च द्वयम्' ।
३०४ 'स्थिरीकृतौ स्थापयति तथा द्रढयतीत्यपि ' ॥ ८३ ॥
३०५ धारणार्थे धारयति दधाति च बिभर्त्ति च ।
द्वे आत्मने च दधते धरतीति च पंचकम् ' ॥ ८४ ॥
'नियुक्त आज्ञापयति निदिशत्यादिशत्यपि ।
३०६ द्वावात्मनेऽपि चाज्ञायाम्' 'अथ प्रस्थापयत्यपि ॥ ८५ ॥
३०७ प्रेषणे प्रेषयत्ति च प्रेष्यति प्रहिणोति च' ।
३०८ 'संदेशे वाचिकयते संदिशत्यात्मनेऽपि च' ॥ ८६ ॥
३०९ 'लिखत्यक्षरविन्यासे तथा लिपयति द्वयम्' ।
३१० 'उद्घाल्यत उद्देशकृताउद्देशयत्यपि । '
३११ 'प्रेरणे प्रेरयत्यत्र क्षिपतीत्यात्मनेऽपि च ॥ ८७ ॥
कालयत्यस्यति तथा नुदतीति च पञ्चकम् ।'
'सेवतेऽनुसरत्यत्र भजति श्रयतीति च ॥ ८८ ॥
आत्मनेऽनुरुणद्धीति तिस्र एवानुवर्तने ।
३१२ अनुजीवति सेवायां जुषतेऽनुचरत्यपि '
३१३ 'वृणीत इति संभक्तौ वलतीत्यात्मनेऽपि च' ।
३१४ 'सजूःकरोत्यात्मनेऽपि सख्ये सत्राकरोति च' ॥ ९० ॥
३१५ 'प्रापणे लम्भयत्यत्र हरत्यपि नयत्यपि ।
वहतीत्यात्मनेऽप्येताः प्रापयत्यापयत्यपि' ॥ ९१ ॥
ये ण्यन्ता गमनार्थास्ते धातवो णीञ्समार्थकाः' ।
'विलम्बते कुण्ठति च व्याक्षिपत्यात्मनेपि च ' ॥ ९२ ॥
३१६ 'मन्दायति चिरयति विलम्बे ' 'ऽय प्रतीक्षते ॥

अनुपालयतीत्यत्र प्रतिपालयतीति च' ॥ ९३ ॥

३१७ 'प्रतीहारयति द्वारप्रवेशनविधौ क्रिया' ।

३१८ 'संभ्राम्यति त्वरायां स्यात्त्वरते संभ्रमत्यपि ॥ ९४ ॥

३१९ अस्यामाविजते' 'चाथ वैक्लव्ये विक्लवत्यपि ।

३२० 'विह्वलत्यत्र टलति' क्लैब्ये तु क्लीबते क्रिया ॥ ९५ ॥

३२१ क्लीबायते' 'ऽथ कौटिल्ये वङ्कते कुटतीत्यपि ।

भुजति न्युब्जति तथा कुञ्चतीति समार्थकम्' ॥ ९६ ॥

३२३ 'गुप्तवादे मन्त्रयते' 'भेदे तूपजपत्यदः' ।

३२४ 'दंभेच्छायां धीप्सतीति दिदम्भिषति धिप्सति' ॥ ९७ ॥

'संवर्मयति संनह्यत्यत्र संनह्यतेऽपि च ।

३२५ सज्जयत्यपि संनाहे तथा दंशयतेऽप्यदः' ॥ ९८ ॥

३२६ 'आधिशेतेऽधिशयने' 'ऽध्यासनेत्वधितिष्ठति ।

३२७ अध्यास्ते' 'ऽथाधिवसतीत्याधिवासे' 'सकर्मकाः ॥ ९९ ॥

३२८ षडमी स्युः' 'अथारोहे आरोहत्यधिरोहति ।'

३३० स्फुरति स्पन्दते स्पन्दे' 'चलने तु चतुष्टयम् ॥ १०० ॥

चलति प्रेङ्खति तथा घट्टते वेल्लतीति च' ।

३३१ 'उत्सेधति तथोन्नह्यत्युच्छ्रयत्यात्मने द्वयम्' ॥ १०१ ॥

३३२ 'क्षोभते क्षुभ्यति क्षोभे' 'गमने ऽञ्चति गच्छति ।

प्रतिष्ठते जिहीते च सरति व्रजतीयते ॥ १०२ ॥

पद्यते याति चरति सर्पत्ययति चञ्चति ।

ऋच्छति प्रवते गाते चलत्येति च टीकते ॥ १०३ ॥

अयते क्रामतयिर्ति क्रिया द्वाविंशतिर्मताः ।

३३४ 'निर्गच्छति तु निर्याति निष्क्रामति निरेति च ॥ १०४ ॥

प्रायो निःसरणार्थाः स्युर्निःपूर्वा गमनार्थकाः' ।

३३५ 'तदा त्वागमनार्थाः स्युर्यदाङ्पूर्वा भवन्त्यमी' ॥ १०५ ॥

३३६ 'स्यात्प्रत्यावर्तते प्रत्यायाति व्याघोटतेऽपि च ।

प्रत्याङ्पुरःसराः प्रत्यावृत्तौ स्युर्गमनार्थकाः' ॥ १०६ ॥

३३७ 'अनुपूर्वास्त एव स्युः सर्वेऽनुगमनार्थकाः' ।
३३८ 'अटति स्यान्मृदुगतौ रिङ्गतीङ्गति च त्रयम्' ॥ १०७ ॥
३३९ 'त्सरति छद्मगमने तथा ढौकत इत्यपि' ।
३४० लङ्घते तु प्लुतगतौ लंघत्युत्फलतीति च ॥ १०८ ॥
३४१ भेदे प्लुतगतेरेव वल्गति प्लवते द्वयम्' ॥
३४२ 'उड्डीयते तूड्डयते खगतावुत्पतत्यपि ॥ १०९ ॥
३४३ 'धावति द्रवति क्षिप्रगमने जवतीत्यपि' ।
३४४ 'अटाट्यते चंक्रमीति द्वयं भ्रमणिकाविधौ ॥ ११० ॥
३४५ 'तद्भेदे भ्रमति भ्राम्यत्यपि पर्यटतीति च' ।
३४६ 'बंभ्रमीति तदाधिक्ये घूर्णते घूर्णतीति च' ॥ १११ ॥
चंचूर्यते जङ्गमीति पनीपद्यत इत्यपि ।
३४७ यङन्ता यङ्लुगन्ताश्च गत्यर्थाः कुटिले गमे' ॥ ११२ ॥
३४८ 'वलते परिवृत्तौ स्याद्घोटते परिवर्तते' ।
३५१ 'अग्रे पुरति' 'नीचैस्तु फक्क' 'त्यतति संतते' ॥ ११३ ॥
३५३ 'कुत्सिते द्राति' 'विकले द्वयं खञ्जति खोडति' ।
३५५ 'प्रवते' 'वाति वातस्य' 'वहति प्रवहत्यपाम्' ॥ ११४ ॥
३५७ 'घोरत्युत्तमवाहादेः' 'बत्सस्याटीकते क्रमे' ।
३५८ 'उद्गच्छत्युदये षट् स्युरुज्जिहीत उदीयते ॥ ११५ ॥
उदञ्चत्युदयत्येतावात्मने द्वावुदेति च ।
'गत्यर्थाः प्राय उत्पूर्वा उदयस्याभिधायकाः' ॥ ११६ ॥
३५९ 'उन्मीलत्युन्नमति च मेघाद्यभ्युद्गमे द्वयम्' ।
३६० 'आक्रम्यते चाक्रमते ज्योतिःकर्तृक उद्गमे' ॥ ११७ ॥
३६१ 'स्त्यायतीति प्रसरति प्रसारे विसरत्यपि' ।
३६२ 'संचारे संचरत्येतत्तृतीयायुक्तमात्मने' ॥ ११८ ॥
३६३ 'स्रंसतेऽधोगतौ भ्रश्यत्यपि भ्रंशत इत्यपि ।
३६४ पतत्यपि' 'द्रवादेस्तु क्षरति च्यवते तथा ॥ ११९ ॥
स्कन्दति श्च्योतति तथा स्रवत्यपि गलत्यपि ।

रीयते स्यन्दते चात्र श्च्योततीति क्रिया नव' ॥ १२०॥
३६५ ' विलीयते द्रवति च कठोरक्षरणे द्वयम् ।
३६६ ' अस्तंगमेऽस्तमयते निम्लोचत्यस्तमेति च' ॥ १२१ ॥
३६७ ' अंतर्द्धाने तिरोन्तर्भ्यामुभे धत्ते दधाति च ' ।
' अपक्रामत्यपैतीति नश्यत्यपि पलायते' ॥ १२२ ॥
३६८ ' प्रायोऽपपूर्वो गत्यर्था अपयाने प्रकीर्तिताः ' ।
३६९ ' पराङ्मुखत्वे तु परावर्तते च पराञ्चति ' ॥ १२३ ॥
' अतिक्रामत्युच्चरते तथातिचरतीत्यपि ।
३७० अत्येत्युल्लङ्घयत्याद्या धातवः स्युरतिक्रमे ' ॥ १२४ ॥
३७१ ' निष्कासने तु निष्क्रामत्यवकर्षति चात्रहि ।
निष्कालयति निःसारयति चेत्यादयः क्रियाः ' ॥ १२५ ॥
३७२ ' प्रवासे तु प्रवसति तथा विवसतीत्यपि ' ।
३७३ ' रणेऽभिक्रमते शत्रून् प्रत्यमीतिमतो गतौ ' ॥ १२६ ॥
३७४ ' अभियोगेऽभ्यवस्कन्दत्यभियुङ्क्ते इति द्वयम्' ।
३७५ ' सेनया त्वभियाने स्यादभिषेणयतीत्यदः ' ॥ १२७॥
' संनिकर्षति तु प्रत्यासीदत्यासीदतीत्यपि ।
३७६ परस्मै संनिकृषते संनिधत्ते च संनिधौ ' ॥१२८ ॥
३७७ ' प्राप्तौ प्राप्नोति लभते विन्दतेऽनुरुणाद्धि च ।
अनुरुन्धे भावयते विन्दत्यासादयत्यपि ' ॥१२९॥
३७८ ' व्याप्नोति व्यश्नुते व्याप्तौ वेवेष्टीत्यात्मनेऽपि च ' ।
[पर्याप्नोति तु शक्नोति क्षमते प्रभवत्यपि ॥ १३० ॥
३७९ ' कल्पते पारयाति च सामर्थ्येऽत्र पदानि षट् ' ।
३८० ' उद्यमे चावगुरते उद्गूरयत इत्यपि ॥ १३१ ॥
उद्यच्छति तथोद्युङ्क्ते स्युः पञ्चोद्यच्छतेऽपि च ' ।
३८१ ' वेष्टने वेष्टत इति परिक्षिपति चात्मने ॥ १३२ ॥
परिश्रयाति चेति द्वे वेष्टयत्यादयोऽपि च ' ॥
३८२ ' निरुणाद्धि निगृह्णात्यात्मने च द्वौ निरोधने ' ॥ १३३॥

'जयत्याक्रामति तथा धर्षयत्यपि धर्षति ।
विलङ्घयत्यभिभवत्यपि च न्यक्करोति च ॥ १३४ ॥
३८३ तथा विजयते चास्कन्दतीत्यभिभवे नव ।
३८४ ' विशेषयत्यतिशये विशिनष्टि प्रकर्षति ॥ १३५ ॥
विशेषत्यतिशेते च तथोत्कर्षयतीति च ।
उत्कृष्यते द्वयं कर्मकर्तर्यत्रातिरिच्यते ॥ १३६ ॥
३८५ ' विस्मापति विस्मेरयाति चित्रीयतेऽद्भुते ' ।
३८६ ' धूनने कम्पयत्यत्र तथा वेपयतीति च ॥ १३७ ॥
त्रयं धुनोति धूनोति धुनातीत्यात्मनेऽपि च ॥
धुवत्येवं धूनयाति चलयत्यपि चाष्टकम् ' ॥ १३८ ॥
३८७ ' आन्दोलयति तद्भेदे तथा प्रेङ्खोलयत्यापि ।
(तथा) दोलयाति (च) प्रेङ्खयति हिन्दोलयत्यपि ' ॥ १३९ ॥
३८८ ' आविध्यति भ्रमयाति विघूर्णयाति च त्रयम् ।
३८९ ' विलोडयाति मथ्नाति गाहते मन्थतीतिं च ' ॥ १४० ॥
३९० ' त्रासने त्रासयत्यत्र भाययत्यपि खेटति ' ।
३९१ ' प्रयोजकाद्भये भीषयते भापयते च वा ' ॥ १४१ ॥
३९२ ' तथा कुहयते विस्मापयते चेति तद्विदि ' ।
३९३ ' कम्पे तु कम्पते त्वङ्गत्येजतेऽत्र च वेपते ' ॥ १४२ ॥
लोलतीति क्रियाः षट् स्युः परिप्लवत इत्यपि ' ।
३९४ ' प्रस्विन्नीभवति स्वेदे तथा प्रस्विद्यतीति च ' ॥ १४३ ॥
३९५ ' आहन्ति ताडयाति च ताडने जासयत्यपि ।
३९६ प्रहरत्यात्मने चाथ ' ' तद्भेदे कुट्टयत्यपि ॥ १४४ ॥
आस्फालयत्यर्दयाति तथैवाघट्टयत्यपि ' ॥
३९७ ' विध्यति च्छिद्रयत्यत्र वेधे ' ' भेदयति त्रयम् ॥ १४५ ॥
आहतेऽकर्मकत्वे स्यात्स्वकीयाङ्गे च कर्मणि' ।
' युध्यते संप्रहरते संग्रामयत इत्यपि ॥ १४६ ॥
३९८ विगृह्णाति विगृह्णीते समरे कलहायते ।

३९९ 'निष्क्वाणयति शङ्खादेर्ध्वाने ऽत्र धमयत्यपि' ॥ १४७ ॥
४०० 'वीणादेर्वादयत्यत्र तथा वादयतेऽपि च' ।
क्वणयत्यत्र रणयत्यपि प्रक्वाणयत्यपि' ॥ १४८ ॥
४०१ 'क्ष्वेडते सिंहवन्नादे' 'बाहुयुद्धे नियुध्यते' ।
४०३ 'पराक्रमे वीरयते पराक्रमत इत्यपि ॥ १४९ ॥
ओजायते शूरयते तथा विक्रमतेऽपि च' ।
४०४ 'प्रगल्भते प्रगल्भत्वे तत्र चोर्जस्वलायते' ॥ १५० ॥
४०५ 'अरुष्करोत्यात्मनेऽपि व्रणयत्यङ्गचूर्णने' ।
४०६ 'गोकर्तृकायां हिंसायां प्रस्तुम्पति सुडागमात्' ॥ १५१ ॥
हिनस्ति संज्ञपयति सूदते हन्ति तर्दति ।
प्रमापयत्यर्दयते निबर्हयति हिंसति ॥ १५२ ॥
तृणेढि घातयति च शृणात्युज्जासयत्यपि ।
प्रतिष्किरत्यालभते कषते मारयत्यपि ॥ १५३ ॥
कषत्युन्माथयत्यत्र क्षिणोतीत्यात्मनेऽपि च ।
क्षेणोति द्वे विशसति निस्तर्हयति रध्यति ॥ १५४ ॥
षाड्विंशतिः सूदयति हिंसायां हिंसयत्यपि' ।
४०७ 'कृणोति कृणुते पुथ्यत्यपि क्रथति तुम्फति ॥ १५५ ॥
मीनात्युन्नाटयत्याद्या हिंसायां विरलोदयाः' ।
४०८ 'अर्दने लुम्बयत्यत्र लुम्बत्यर्दत्यपि त्रयम्' ॥ १५६ ॥
४०९ 'पीडने तु व्यथयति क्लिश्नाति च दुनोति च ।
तपते ग्लापयत्यत्र बाधते पीडयत्यपि ॥ १५७ ॥
धूपायति ग्लपयति तुदति क्लेशयत्यपि ।
दुःखाकरोत्यात्मनेऽपि तुदते खेदयत्यपि ॥ १५८ ॥
दुःखयत्युत्क्रमयति स्यात्कदर्थयतीत्यपि ।
भनक्ति त्रोटयति च रुजत्यामर्दयत्यपि ॥ १५९ ॥
४१० भञ्जयत्यथ' 'तद्भेदे मोटयत्यपि मोटति ।
४११ मर्दयत्यत्र मुटति माथयत्यथ' 'पेषणे ॥ १६० ॥

क्षुणात्ति म्रदते क्षुन्ते मृद्गाति च पिनष्टि च ।
संचूर्णयत्यथ' ' ध्वंसयति क्षपयतीत्यपि ॥ १६१ ॥
४१३ नाशने नाशयति च तिस्रो' ' ऽथोन्मूलने क्रियाः ।
उन्मूलयत्युत्खनाति तथोज्जटयतीति च ॥ १६२ ॥
उत्पाटयत्युत्खनते षडुद्धरति चात्मने' ।
४१४ 'उल्लुञ्चतीति केशादेरुत्पाटनविधौ क्रियाः ' ॥ १६३ ॥
४१५ 'द्विधाकृतौ पाटयति फालयत्यंशुकादिनः' ।
४१६ 'निष्पीडयति निश्च्योतयति निर्गालयत्यपि' ॥ १६४ ॥
४१७ 'वैरशुद्धौ प्रतिकरोत्यत्र निर्यातयत्यपि' ।
४१८ 'भङ्क्ते प्रसभयत्यत्र पराजयत इत्यपि' ॥ १६५ ॥
४१९ 'जयत्युत्कर्षसंप्राप्तौ द्वयं विजयतेऽपि च' ।

इति क्षत्रियचेष्टावर्गः ।

४२० 'कर्षणे तु कृषत्यत्र कृषते कर्षतेऽपि च ॥ १६६ ॥
रदत्येवं विलिखति खनत्यपि हलत्यपि' ।
४२१ 'बीजाकरोत्युप्तकृतौ' ' स्याद्वितीयाकरोत्यपि ॥ १६७ ॥
४२२ शम्बाकरोति द्विगुणाकरोति द्विःकृषौ त्रयम्' ।
४२३ 'तृतीयात्रिगुणाभ्यां च करोति त्रिःकृषौ मतम्' ॥ १६८ ॥
'आख्यातानि खनत्यादीन्यूहनीयानि चात्मने' ।
४२४ 'आलोडयति संगाहे तथा संगाहतेऽपि च' ॥ १६९ ॥
४२५ 'हलिग्रहे हलयति हालिकक्तो महद्धलम्' ।
४२६ 'वपत्युप्तौ प्रकिरति वपतेऽप्यथ ' ' रोपणे ॥ १७० ॥
४२७ मूलयत्यपि संरोहयति संरोपयत्यपि' ॥
४२८ 'स्थिरतायां ध्रुवत्यत्र मूलति प्रतितिष्ठति' ॥ १७१ ॥
४२९ 'शोषे तु शुष्यति तथा शुण्ठत्याश्यायतेऽपि च ।
४३० वायतीति च ' ' सेके तु सिञ्चत्यार्द्रीकरोति च ॥ १७२ ॥
आत्मनेऽपि द्वये वर्षत्यार्द्रयत्यपि शकिते ।
उनत्ति क्लेदयति च क्नोपयत्युक्षतीति च' ॥ १७३ ॥

४३१ 'आर्द्रीभवत्यार्द्रभावे क्लिद्यति स्तिम्यतीति च' ।
४३२ 'वर्धने वर्धयत्यत्र बृंहयत्येधयत्यपि' ॥ १७४ ॥
४३३ 'संचये संबिभर्तीति संचिनोत्यात्मने त्रयम् ।
तथैवोपचिनोत्यत्र संभाण्डयत इत्यपि' ॥ १७५ ॥
४३४ 'राशीकारे पुञ्जयति कूटयत्यत्र युग्मकम्' ।
४३५ 'उच्चिनोति शिलत्युञ्छे त्रयमुञ्छयतीत्यपि' ॥ १७६ ॥
४३६ 'अवहन्तीति वैतुष्यकरणे कण्डयत्यपि ।
फलीकरोति वितुषीकरोतीत्यात्मने द्वयम् ॥ १७७ ॥
पुरापुनात्यात्मनेऽपि प्रस्फोटयति तत्समाः' ।
४३७ 'मिमीते मायते माने तथा मातीत्यकर्मकम्' ॥ १७८ ॥
४३८ 'तोलयत्यत्र हेमादिमाने तुलयतीत्यपि' ।
'पणते दीव्यति तथात्मनेप्यवहरत्यदः ॥ १७९ ॥
४३९ व्यवहारेऽपमयते परिवर्तयतीत्यपि' ।
४४० 'विक्रीणीते निमयतेऽवक्रीणीते च विक्रये' ॥ १८० ॥
४४१ 'सत्याकरोत्यात्मनेऽपि तुल्ये सत्यापयत्यपि' ।
४४२ 'क्रीणीते विनिमयते क्रीणातीति क्रये तिस्रः' ॥ १८१ ॥
४४३ 'स्यान्नैपुण्ये निपुणाति निष्णाति च दक्षते चात्र' ।
४४५ 'अर्जनेऽर्जत्यर्जयति' 'गणने गणयत्यपि ॥ १८२ ॥
४४६ कलयत्यपि संख्याति' 'गुणने गुणयत्यपि ।
४४७ आहन्तीति द्वयं' 'प्रोञ्छे प्रोञ्छत्युत्सारयत्यपि' ॥ १८३ ॥
४४८ 'तद्भेदे लुम्पते लुम्पत्यत्र मार्जाति च त्रयम्' ।
४४९ 'विभागे वण्टयत्यत्र विभजत्यात्मनेऽप्यदः ॥ १८४ ॥
विभाजयत्यंशयाति वण्टत्यपि च मञ्चकम्' ।
४५० 'तिरस्करोत्यपिदधात्यत्र व्यवदधात्यपि ॥ १८५ ॥
पिदधात्यावृणोतीति संवृणोति स्तृणोति च ।
स्तृणातीत्यात्मनेऽप्यष्टौ तथा संगोपयत्यपि' ॥ १८६ ॥
अपवारयति च्छादयति स्थगयतीत्यपि ।

४५१ तिरयत्यावृतौ' 'ऽथ निक्षेपे निक्षिपत्यपि ॥ १८७ ॥
निक्षिपत्यात्मनेऽपि द्वौ तथोपनिदधाति च ।
न्यस्यति प्रतिदत्ते ' ' ऽथ निष्क्रयीकुरुते तथा ' ॥ १८८ ॥
स्यात्प्रत्युपकरोत्यत्र निर्ऋणीभवतीति च' ।
४५२ 'प्रत्यर्पयाति तु न्यासार्पणे निर्यातयत्यपि' ॥ १८९ ॥
'अपेक्षतेऽभ्यर्थयते वनुतेऽर्दति नाथति ।
४५३ 'याच्ञायां भिक्षते मार्गयते याचति याचते' ॥ १९० ॥
'मार्गत्यन्विच्छति गवेषयत्यन्विष्यतीति च ।
अन्वेषते मार्गयति विचिनोत्यात्मनेऽप्यदः ॥ १९१ ॥
४५४ अन्वेषणे मृगयते मृग्यतीति नव क्रियाः ' ।
४५५ 'दोहानुकूल्ये दुग्धे गोः' 'प्रस्नुते च स्वयं स्रवे' ॥ १९२ ॥
४५६ 'दोग्धि दुग्धे त्रयमिदं प्रपूरयति पूरणे' ।
४५७ 'स्नवे तु स्नौत्यथो' ' यौति विप्रयुङ्क्ते वियौति च ॥ १९३ ॥
४५८ वियोजयति विश्लेषयति चात्र वियोजने ।
वियुज्यते विघटते तथा विश्लिष्यतीति च ॥ १९४ ॥
विच्छिद्यते द्वयं कर्मकर्तरि व्यतिरिच्यते' ।
४५९ 'मिश्रणे मिश्रयत्यत्र तथा संयोजयत्यपि ॥ १९५ ॥
कषयत्यत्र संमेलयति च्छुरयतीत्यपि ।
संयुनक्ति च सप्तात्र क्रियाः संघट्टयत्यपि ॥ १९६ ॥
संयुज्यतेऽतिसंयौति संपृणक्त्यात्मनेऽपि च ।
संभिद्यते कर्मकर्तर्यत्र संसृज्यतीत्यदः' ॥ १९७ ॥
४६० 'संबध्नाति मिलत्यत्र संगच्छति च संगतौ ।
विना कर्मात्मने चात्र तथा संनिपतत्यपि ॥ १९८ ॥
उपसीदत्युपनमत्यत्र स्यादुपकण्ठते' ।
४६१ 'तद्भेदे समवैतीति सज्जते चासजत्यपि ॥ १९९ ॥
व्यतिषज्यत इत्येतत्पदं स्यात्कर्मकर्तरि ।
उत्फणत्युच्छलति च तथोद्भिद्यत इत्यपि' ॥ २०० ॥

४६२ 'उत्सिच्यते तथोत्सेके द्वितयं कर्मकर्तरि' ।
४६३ 'उत्क्षेपणे तून्नयति तथोत्क्षिपति चात्मने' ॥ २०१ ॥
उदस्यत्युद्धरति च चत्वार्युत्तम्भयत्यपि ।
४६४ 'आनीतावानयत्येतदाहरत्यपि चात्मने' ॥ २०२ ॥
'संमार्जयति संमार्ष्टि तथा परिसमूहति ।
४६५ 'आत्मनेऽपि च संमार्गे' 'उपदेग्ध्युपलिम्पति' ॥ २०३ ॥
४६६ 'आत्मनेऽपि पदद्वन्द्वं गोमयत्युपलेपने' ।
४६७ 'संदीपने ज्वलयति तथा संदीपयत्यपि' ॥ २०४ ॥
'उद्द्योतयति संधुक्षयति च ज्वालयत्यपि' ।
४६८ 'पाके तु रन्धयत्यत्र पचतीत्यात्मनेऽप्युभे ॥ २०५ ॥
अधिश्रयति च श्राति श्रपयत्यपि रध्यति ।
'रध्यते पच्यते कर्मकर्तृकेऽत्र च राध्यति' ॥ २०६ ॥
४६९ 'भर्जते पाकभेदे स्यात्त्रयं भृजति भृज्जते' ।
४७० 'शूलाकरोत्यात्मनेऽपि शूलपाके पदं मतम्' ॥ २०७ ॥
४७१ 'द्रवीकृतौ लीनयति लयति द्रावयत्यपि ।
ळाळयत्यपि वा लाययति लापयतीत्यपि' ॥ २०८ ॥
४७२ 'संदधात्यात्मने चाभिषुणोत्याभिषवे द्वयम्' ।
४७४ 'स्वदते रोचते रुच्यां' 'संस्कृतौ संस्करोत्यदः ॥ २०९ ॥
४७५ आत्मने' 'प्रतियत्ने तु स्यादुपस्कुरुते पदम्' ।

इति वैश्यक्रियावर्गः ।

४७६ 'आत्मने वयति व्यूतावूयते' 'ऽथ विषीव्यति ॥ २१० ॥
४७७ तथा निषीव्यति स्यूतौ परिषीव्यति सीव्यति' ।
'तक्षति श्यति तक्ष्णोति क्ष्णाति ह्रसयत्यपि ॥ २११ ॥
४७८ तक्षणे त्वक्षति तथा परिवासयतीत्यपि' ।
४८० 'उल्लेख उल्लिखत्येकम्' 'उत्कीर्णौ तूत्किरत्यदः' ॥ २१२ ॥
४८१ 'संक्ष्णुते तीक्ष्णकरणे क्ष्णौति चोत्तेजयत्यपि ।

निशिनोति निशीशांसत्यात्मनेऽपि पदद्वयम्' ॥ २१३ ॥
४८२ 'छेदने कृन्तति च्छिन्ते च्छिनति च्छेदयत्यपि ।
४८३ छ्यति वर्धयतीत्यत्र वृश्चतीत्यथ' 'तद्भिदि ॥ २१४ ॥
चोटयत्यत्र चुटति च्छुटति च्छोटयत्यपि' ।
४८४ 'प्रायो लुनीते धान्यादेश्छेदे दाति लुनाति च ॥ २१५ ॥
४८५ त्रुटति त्रुटयति च्छेदे च्छिद्यते कर्मकर्तृके' ।
४८६ 'भिन्ते विदारयति च भिनत्ति च विदारणे ॥ २१६ ॥
आखण्डयत्यपि स्फोटयति भेदयति चालि' ।
४८७ 'परीक्षते निकषते शुद्धत्वादिविनिर्णये' ॥ २१७ ॥
४८८ 'प्लोषति प्लुष्यति दहत्योषति ज्वलयत्यपि' ।
४८९ 'मुष्णाति चोरयत्यत्रापि लुण्टयत्यपि मोषणे ॥ २१८ ॥
आत्मने चापि हरति म्लोचत्यत्र च लुंटति' ।
४९० 'उल्लुण्ठत्याच्छिनत्तीति द्वयमेतद्बलाद्धृतौ' ॥ २१९ ॥
४९१ 'प्रसहत्यात्मनेऽप्यत्र हठतीति बलात्कृतौ' ।
४९२ 'निष्कुष्णाति तु निष्कर्षे तथा निष्कर्षतीत्यपि ॥ २२० ॥
४९३ स्यान्निष्कुलाकरोत्येतदात्मने' 'ऽत्र तु सव्यथे ।
द्वे निष्पत्रासपत्राभ्यां करोति कुरुते पदे' ॥ २२१ ॥
४९४ 'लक्षयत्यङ्कयत्यत्र लाञ्छतीति च लक्षणे' ।
'संदानयति बध्नाति तथा संद्यति कीलति ॥ २२२ ॥
नह्यतीत्यात्मने त्रीणि संयच्छति शिनोति च ।
४९५ पाशयत्यथपि बन्धे' 'ऽथ विपाशयति मोचने ॥ २२३ ॥
४९७ विमोचयत्यथ' 'स्तंभे स्तम्भति स्कंभते तथा' ।
४९८ 'अथ स्तब्धीकृतौ स्तुंभयति स्कंभयतीत्यपि' ॥ २२४ ॥
४९९ 'प्रतिबध्नाति च तथा विघ्ने प्रत्यर्थयत्यदः ।
तथा विहन्त्यंतरोति प्रत्यूहत्यात्मनेऽपि च ॥ २२५ ॥
विघ्नयत्यंतरयति' 'प्रत्यत्यैति तु दुष्यति ।
५०० दुष्करोत्यघयत्यत्र दुष्कृते पंकयत्यपि' ॥ २२६ ॥

१०१ 'संततौ संतनोतीति तथा संतनुतेऽपि च ।
अत्र संत्रायते संतानयतीति चतुष्टयम् ॥ २२७ ॥

इति शूद्रक्रियावर्गः ।

इति प्रयुक्ताख्यातमञ्जर्यां द्वितीयः काण्डः ॥ २ ॥

प्रकीर्णकसनाद्यन्तनानार्थास्तु तृतीयके ।
अकर्मकाश्च काण्डेऽस्मिन्वर्गाश्चत्वार ईरिताः ॥ १ ॥
यानि पूर्वमसंगत्या नैवाख्यातपदानि ह ।
आख्यातानि प्रवक्ष्यन्ते तानि वर्गेऽत्र कानिचित् ॥ २ ॥
१०२ 'प्रभाति व्युच्छति व्युष्टे प्रत्यूषति विभाति च' ।
१०३ 'अवदायति शुक्लत्वे श्वेतते च क्रियाद्वयम्' ॥ ३ ॥
'रञ्यति त्रीणि रजति लोहितायति चात्मने ।
१०५ शोणतीति च रक्तिम्नि' 'हरित्वे हरितायति' ॥ ४ ॥
'नीलायते नीलति च तथा श्यामायते पदम्' ।
१०६ 'वृष्टिरोधेऽवगृह्णाति तथावस्कन्दति द्वयम्' ॥ ५ ॥
१०७ 'सूर्येन्दुग्रहणे तूपप्लवते चोपरज्यति' ।
१०९ 'उत्कोचयति तूत्कोचे' 'दरिद्राति तु दुर्गतौ' ॥ ६ ॥
११० 'व्यभिचारे व्यभिचरत्यन्यथा भवतीत्यपि' ।
१११ 'दूरीकृतौ दवयति विप्रकर्षयतीत्यपि' ॥ ७ ॥
११२ 'द्राघयत्यायमयति स्याद्दीर्घीकरणे द्वयम्' ।
११३ 'उद्वासे तूद्वसत्यत्र तथोच्छन्नीभवत्यपि ॥ ८ ॥
११४ उत्सीदत्युज्जटति च' 'शेषे तु परिशिष्यते ।
अत्रावशिष्यत इति द्वितयं कर्मकर्तरि' ॥ ९ ॥
११५ 'संघाते पिण्डयत्यत्र स्त्यायत्यपि समूहति' ।
११७ 'कण्डूयति तु कण्डूतौ' 'वृष्टौ वर्षति घर्षति' ॥ १० ॥
११८ 'उपसंहरतीति स्यात्तथा निगमयत्यपि' ।

इति प्रकीर्णवर्गः ।

धातोस्तुमर्थादिच्छायां सनि रूपं बुभूषति ॥ ११ ॥
इयिच्छिषत इत्यादि पूर्ववच्चात्मनेपदम् ।
नाम्नो मान्ताव्ययान्यस्मात्काम्योयिनि च कर्मणा ॥ १२ ॥
आत्मनस्तत्तदिच्छायामर्थे स्यातामुभे क्रिये ।
पुत्रकाम्यति पुत्रीयत्यृकाम्यत्यृच्यतीति दिक् ॥ १३ ॥
एवं कर्मण आचार आधार उपमार्थकात् ।
यथा पुत्रीयति च्छात्रं मञ्चे सौधीयतीति दिक् ॥ १४ ॥
'उपमानात्तथा कर्तुराचारार्थे क्रियाद्वयम्' ।
आये लोपेऽस्य च यथा 'गर्दभोऽश्वायतेऽश्वति' ॥ १५ ॥
'स ओजोप्सरसोर्नित्यं पयआदेश्च वा सलुक् ।
कन्याप्सरायते चोजायते हि कं पयायते ॥ १६ ॥
पयस्यते तथाऽन्यस्मात्सलोपे वा दिगूह्यताम्' ।
'भृशादेश्च भवत्यर्थेऽच्व्यर्थे रूपं भृशायते' ॥ १७ ॥
सुमनायत इत्यन्यद्दूह्यं व्यञ्जनलोपतः ।
सुमना उन्मना ओजश्चपलः पण्डितः शुचिः ॥ १८ ॥
मन्दभद्रोत्सुका नीलशीघ्राद्याश्च भृशादयः ।
'तत्रैव लोहितादेः स्याद्विकल्पेनात्मने पदम् ॥ १९ ॥
लोहितायति पूर्वा दिक् सूर्योऽयं लोहितायते ।
लोहितः श्यामजिह्मौ च गर्वो दुःखं सुखं कृपा ॥ २० ॥
मूर्छा निद्रा च करुणा हर्षाद्या लोहितादयः' ।
'पीपार्थक्रमणे कष्टादिभ्यः कष्टायतेमुखाः' ॥ २१ ॥
'बाष्पोष्मफेनधूमादुद्वान्तौ बाष्पायतेमुखाः' ।
'सुखादेरनुभूत्यर्थे शब्दाः सुखायतेमुखाः ॥ २२ ॥
सुखंदुःखास्त्रकृपणकरुणालीककृत्स्नवत् ।
प्रतिपाद्यं च विद्वाद्भिः सुखादिकमुदीरितम्' ॥ २३ ॥
'शब्दादिभ्यः कृतौ शब्दायते वैरायतेमुखाः ।
शब्दो वैरं च कलहमेववेगाभ्रदुर्दिनम्' ॥ २४ ॥

राका–सुदिन–नीहारादयः शब्दादयः स्मृताः ' ।
कण्ड्वादेस्तत्र कण्डूयत्यात्मनेऽपि ह्रणीयते ॥ २५ ॥
असूयतीत्यादिकं च पूर्वं किञ्चित्प्रदर्शितम् ।
व्यञ्जनादेर्भृशे पौनःपुन्ये चैकस्वराक्रियाः ॥ २६ ॥
बोभूयतेमुखा धातोर्भृशे नैव शुभे रुचेः ।
बहुलं लुकि तत्रापि बोभवीत्यादिका मताः ॥ २७ ॥
गत्यर्थेभ्यश्च कौटिल्ये, लुपादेर्भावगर्हणे ।
तेन जङ्गम्यते लोलुप्यत इत्यादिकं भवेत् ॥ १८ ॥
प्रयोजकस्य व्यापारे धातोरिणि कृते सति ।
भावयत्यादि तत्रोह्यमिणन्ताच्चात्मनेपदम् ॥ २९ ॥
' तत्करोति तदाचष्टे' इत्यर्थे इति विङ्कृतः ।
वटुं मुण्डयति क्षेमयतीत्याद्याः क्रिया मताः ॥ ३० ॥
अन्यतोपि व्रतश्लोकवीणासेनादिनामतः ।
भवन्ति तत्तदर्थेषु व्रतयत्यादयः क्रियाः ॥ ३१ ॥
सत्यवेदार्थतस्त्वापिः स्यात्सत्यापयतीति दिक् ।

इति सनादिवर्गः ॥

अथोच्यन्तेऽत्र नानार्थाः ' सत्तायां भवति क्रिया ॥ ३२ ॥
आप्तौ जन्मनि च क्वापि प्राकट्येऽप्युद्भवत्यसौ ' ।
' साहित्ये संभवे च स्यात्क्रिया संभवतीत्यसौ ' ॥ ३३ ॥
' आद्योपलम्भे सामर्थ्ये प्रभवत्यापि ' 'वैभवे ।
व्याप्तौ च स्याद्विभवति' 'मानसे च जपत्यदः' ॥ ३४ ॥
' याच्ञोपतापैश्वर्येषु नाथत्याशिषि नाथते ' ।
'स्तवेऽभिवादने चापि वन्दते ह्लादते पुनः ॥ ३५ ॥
ह्लादे शैत्ये च' 'संक्लेशहिंसयोः कुन्थतीदद: ' ।
याच्ञाहिंसागतिष्वर्दत्य ' थ ' क्रन्दति ' रोदने ॥ ३६ ॥
आह्वाने ' 'लंघते तु स्यादुपवासे गतावपि ' ।
' कम्पने त्वङ्गति गतौ' 'याच्ञागत्योस्तथाञ्चते' ॥ ३७ ॥

'तयोश्च पूजने चाश्चत्यथ' 'मोहे समुच्छ्रये ।
मूर्छतीत्यथ ' 'कौटिल्ये स्खलीभावे च कुञ्चति ' ॥ ३८ ॥
' शब्दे गर्जति मादे च' 'हिण्डतेऽनादरे गतौ ' ।
'कटत्यावृतिगत्योः' 'स्याच्छटतीत्यवसादने ॥ ३९ ॥
तथा विशरणे' 'दानदययोर्दयते पदम् ' ।
' परिप्लवत इत्येतच्चपले लाघवेऽपि च ' ॥ ४० ॥
' पूयते स्याद्विशरणे दुर्गन्धे' 'क्नूयते त्विह ।
उन्दे शब्दे' 'स्फीततायां पालने चापि तायते ' ॥ ४१ ॥
' क्रम्यते क्रमते स्यातां तायनोत्साहवृत्तिषु ' ॥
' गतौ जग्धौ च चराति ' 'निष्पत्तौ च फलत्यदः ॥ ४२ ॥
' तथा विशरणे चाथ' ' कलते शब्दसंख्ययोः ' ॥
' जयत्यरिपराभूतौ स्यादुत्कर्षेऽप्यकर्मकः ' ॥ ४३ ॥
' अवत्यष्टादशार्थं च प्रायः प्रीणनरक्षयोः ' ॥
' स्यान्मौण्ड्येज्योपनयनव्रतादेशेषु दीक्षते ' ॥ ४४ ॥
' संदीपने जीवने च धुक्षते ' 'शिक्षते पुनः ॥
ईप्साविद्याग्रहणयोः' 'दीप्तौ स्वादे च रोचते ' ॥ ४५ ॥
' कासते कफजे शब्दे दीप्तौ चायं प्रयोगतः ' ॥
' गतौ कम्पे च चलति' 'हर्षे तु मदयत्यदः ॥ ४६ ॥
क्षेपने चाथ' ' फूत्कारे क्रोशत्याह्वानरोदने ' ॥
शिक्षणे क्षपणे चापि क्रिया विनयतीत्यसौ ' ॥ ४७ ॥
' अवसादे विशरणे सीदतीत्यथ' 'धावति ।
गतिशुद्ध्योः' 'मेधतीति मेधाहिंसनसंगमे ' ॥ ४८ ॥
' मिथ्याज्ञाने घूर्णने च भ्रमति भ्राम्यतीत्युभे ' ।
' ह्वयते स्पर्धने हूतौ' 'चायतीक्षणपूजयोः' ॥ ४९ ॥
' वहति प्रापणस्यन्दधातिष्वथ' 'धमत्यदः ।

निःस्वनाननफूत्कृत्योः ' ' वपत्युप्तौ च मुण्डने' ॥ ९० ॥
' प्लवेतरत्युत्तरणे' ' क्षरतीति स्रवे गतौ ।
' गता स्कन्दति शोषे च स्पन्दे ' ' चाथमरुद्गतौ ॥९१ ॥
पावित्र्ये पवते ' ' हिंसाघर्षयोस्तु कशत्यदः ' ।

इति भ्वादिः ।

' पीडनेऽप्युपहन्त्येतदशुचीकरणेऽपि च' ॥ ९२ ॥
' मिश्रणेऽमिश्रणे यौति' ' सौति तु प्रसवैश्ययोः ' ।
' ज्ञानविश्वासयोः प्रत्यत्य ' ' ध्येत्यभिगमे स्मृतौ ' ॥ ९३ ॥

इत्यदादिः ।

' पिपर्ति पूरणे त्राणे ' ' बिभर्ति भृतिपोषयोः ।
दधाति ' चाथ' विश्वासस्पृहयोः श्रद्धधात्यद : ' ॥ ९४ ॥
'संकल्पे वञ्चने च स्यादभिसंदधत इत्यपि ' ।
' अनुसंधत्त इत्येतद्विचारप्रत्यभिज्ञयोः ' ॥ ९५ ॥

इति जुहोत्यादिः ।

' विजिगीषाद्युतिक्रीडागतिस्तुतिषु दीव्यति ' ।
' संराद्धिहिंसयोरध्यत्य ' ' ङ्गीकारे तु संविदि ॥ ९६ ॥
प्रतिपद्यत इत्येतद् ' ' दर्पे हर्षे च माद्यति ।
क्षीबत्वे ' ' चाथ हर्षे च गार्वितत्वे च दृप्यति ' ॥ ९७ ॥

इति दिवादिः ॥

' पीडने मन्थने चात्र संधानेऽभिषुणोत्यदः '
' गतिवृद्ध्योर्हिनोतीति ' ' कृणोति कृतिहिंसयोः ' ॥ ९८ ॥

इति स्वादिः ॥

' ऊर्ध्युरर्यूररीभ्यश्च करोति कुरुते पदे !
विस्तारांगीकरणयोः ' ' विक्रियायां त्वकर्मकम् ॥ ९९ ॥
पदं विकुरुते शब्दकर्मकार्थे च संमतम् !

इति तनादिः ॥

अनक्ति म्रक्षणे व्यक्तौ ' 'विनक्ति चलने भये ' ॥ ९० ॥
' सुरते चोपभोगे च संभुङ्क्त इति कीर्तितम् '

इति रुधादिः ।

' शृणाति मिश्रणे पाके ' ' प्रीणाति त्राणपूरणे' ॥ ९१ ॥
' गृह्णात्येतदुपादाने ज्ञाने गृह्णीत इत्यपि ' ।
अवष्टभ्नाति तु प्रोक्तमन्तिकालम्बनार्थयोः ॥ ९२ ॥

इति क्र्यादिः ।

' अंकयत्यंकने दृष्टौ ' ' गतौ वाजयतीत्यदः ।
शरसंस्करणे ' अथ ' मारणज्ञापनादिषु ॥ ९३ ॥
ज्ञपयत्यथ ' ' भूषायां प्रमोदे मण्डयत्यदः ' ।
' छेदने पूरणे चापि पदं वर्धयतीत्यदः । ॥ ९४ ॥
भेदे ' ' निमन्त्रणाह्वत्योरामन्त्रयत इत्यदः ' ।
निर्यातयति वैरस्य शुद्धौ न्यासार्पणे तथा ॥ ९५ ॥
' वर्णक्रियागुणोक्त्योस्तु वर्णयत्यथ ' ' जीवने ।
बले चोर्जत्यूर्जयति ' ।

इति चुरादिः ॥

पदं व्रतयतीत्यदः ॥ ९६ ॥
भोजने तन्निवृत्तौच '

इति नामधातुः ॥

' ह्रीरुषोस्तु ह्रिणीयते ' ।
वल्गूयति तु माधुर्ये पूजने च प्रकीर्तितम् ॥ ९७ ॥

इति कंड्वादिः ॥

इत्यनेकार्थवर्गः ।

सकर्मकोप्यकर्मा स्याद्विवक्षा चेन्न कर्मणः ।
काप्यकर्मापि कर्माढयो भावनायां भवेदिह ॥ ९८ ॥

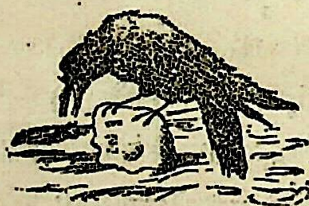
अतः स्यान्नातिविस्तृत्यमकर्मकसकर्मणोः ।
धातवोऽथापि लिख्यन्ते प्रायो ये स्युरकर्मकाः ॥ ६९ ॥
सत्तायामुदये स्नेहे मोहस्नानविशुद्धिषु ।
शयनाशनलज्जासु जीवने मरणे क्रुधि ॥ ७० ॥
त्वरायां क्रीडने नृत्ये रोदनास्थितिदीप्तिषु ।
भये स्पन्दे च संदेहे रोषस्पर्धाक्षयेष्वपि ॥ ७१ ॥
मदोद्वेगप्रकम्पेषु व्यथाजागरवृद्धिषु ।
जरायां स्वेदनोत्पत्त्योर्मूत्रणे हदने तथा ॥ ७२ ॥
विकासे नीलने ह्रासे नाशस्फूर्तिसमृद्धिषु ।
तोषे दोषे विरागे च विषादोन्मदसिद्धिषु ॥ ७३ ॥
प्रभातस्तम्भदम्भेषु शुक्लिरादिगुणेषु च ।
ध्याने क्लीबे दरिद्रत्वे ग्लानिगर्वश्रमेष्वपि ॥ ७४ ॥
क्षोभादिषु तथार्थेषु धातवः स्युरकर्मकाः ।
आय्यन्ता लोहिताद्याश्च तथा ये नामधातवः ॥ ७५ ॥
आत्मनस्तत्तादिच्छार्था भवेयुस्तेऽप्यकर्मकाः ।
अर्थैक्येऽप्यर्थभेदेऽपि स्वयमेव द्विधा स्थितिम् ॥ ७६ ॥
एकः कश्चिद्भजेद्धातुरुपसर्गवशात्तथा ।
यथा कुम्भात्क्षरत्यम्भो, मदं क्षरति कुञ्जरः ॥ ७७ ॥
'जयतीश्वर उत्कर्षे' जयत्यभिभवे रिपुम् ।
'निखिलं वेत्ति गोविन्दः' संविते माधवो यथा ॥ ७८ ॥
'वृन्दावने वसत्यस्मिन्' 'हरिरावसति व्रजम्' ।
धात्वर्थं धावते कश्चित्कश्चित्तमनुवर्तते ॥ ७९ ॥
तमेव विशिनष्ट्यन्योऽनर्थकोऽन्यः प्रयुज्यते ।
दुह्याद्या नीवहाद्याश्च धातवो ये द्विकर्मकाः ॥ ८० ॥
ते विस्तरभयादत्र ग्रन्थे विलिखिता नहि ।

अत्रात्मने पदादेस्तु प्रक्रिया नहि कीर्तिता ॥ ८१ ॥
ततस्ततो व्याकरणाद्विज्ञेया सा विचक्षणैः ।
मुदा यथार्थनाम्नीयं कविसारङ्गरङ्गदा ।
सेव्यतां कोविदगणैः प्रयुक्ताख्यातमञ्जरी ॥ १ ॥

इत्यकर्मकवर्गः

इति प्रयुक्ताख्यातमञ्जर्यां तृतीयः काण्डः ॥ ३ ॥

संपूर्णोऽयं ग्रन्थः ।

श्रीः ।

श्लोकयोजनिकोपायः ।

वालमित्रप्रबोधाय नत्वा रामं सलक्ष्मणम् ।
श्लोकयोजनिकोपायं रघुरामस्तनोम्यहम् ॥ १ ॥

युष्मदस्मत्प्रयोगाभ्यां भिन्नं नामाभिधीयते ।
नाम युष्मत्तथा चास्मत्कर्तृरीतिरितीयती ॥ २ ॥

आद्यमध्योत्तमैः पुंभिर्योजनीया प्रयत्नतः ।
नामकर्तरि चाद्यस्य क्रियाः पुंसः प्रयुज्यते ॥ ३ ॥

युष्मत्कर्तरि मध्यस्य पुंसः क्रियापदं भवेत् ।
अस्मत्कर्त्ता यदा च स्यादुत्तमस्य क्रियापदम् ॥ ४ ॥

एकद्विबहुवाक्यस्थः कर्त्ता सर्वत्र गीयते ।
एकद्विबहुवाक्यस्था क्रिया योज्या तथा तथा ॥ ५ ॥

क्वचित्क्रियापदं न स्यात्कर्तृसत्त्वे तदाहरेत् ।
क्वचित्कर्तृपदासत्त्वे क्रियासत्त्वे तदाहरेत् ॥ ६ ॥

प्रथमान्तो यदा कर्ता प्रत्ययस्तूक्तकर्तृकः ।
समेप्रत्ययका तत्र द्वितीयाऽनुक्तकर्माणि ॥ ७ ॥

प्रथमान्तं यदा कर्म प्रत्ययस्तूक्तकर्मकः ।
समप्रत्ययकं तत्र तृतीयाऽनुक्तकर्तरि ॥ ८ ॥

---

१ कर्ता सर्वत्र 'क्वचिदेकवचनान्तः, क्वचिद्द्विवचनान्तः, क्वचिद्बहुवचनान्तः इत्येवमेव भवति यत्र यद्वचनान्तः कर्ता भवेत्, तत्र तद्वचनान्तमेव क्रियापदम् योज्यम् । २ क्रियापदम् । ३ कर्तृपदम् । ४ समानवचनका । ५ समानवचनकम् ॥

कर्तृकर्मक्रियास्तावच्छ्लोके योज्यास्ततः परम् ।
किमो रूपं पुरस्कृत्य तृतीयादि नियोजयेत् ॥ ९ ॥
ल्यबन्तं च तुमन्तं च क्त्वान्तं कर्मविभूषितम् ।
अन्वयस्थपदानां च यथालिङ्गं विशेषणम् ॥ १० ॥
यथाविभक्ति वाक्यं च बालानां हितसिद्धये ।
रघुरामकृता ह्येताः कारिका दश सैकिकाः ॥ ११ ॥

इति श्रीमाधवाश्रमकृपापात्ररघुरामकृता एकादश कारिकाः समाप्ताः ॥

---

१ यथाऽत्रैव प्रथमश्लोके ' अहम् ' इत्यस्मत्कर्ता प्रथमैकवचनान्तः, तत्समानवचनमेव उत्तमपुरुषैकवचनान्तम् ' तनोमि ' इति क्रियापदम् । ' श्लोकयोजनिकोपायम् ' इति कर्म । ततश्च 'अहं श्लोकयोजनिकोपायम् तनोमि ' इति कर्तृकर्मक्रियान्वयमुक्त्वा ' कोऽहम्—रघुरामः ' ' कस्मै प्रयोजनाय बालमित्रप्रबोधाय ' ' किं कृत्वा—रामं नत्वा ' ' कथंभूतं ' 'रामम्—सलक्ष्मणम्' इत्येवं किम्शब्दयोजनम्। आकाङ्क्षामुत्थाप्य चतुर्थ्यन्त-कर्मविभूषितक्त्वान्त—कर्मविशेषण—योजना कार्या इति समुदितार्थः ' वेदाः प्रमाणम् ' ' मैथिली तस्य दाराः ' इत्यादौ नियतलिङ्गनियतवचनस्थले तु ' यथालिङ्गम्, यथाविभक्ति ' इत्यस्य बाध एव ॥ ०

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—

गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास,
"लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर" स्टीम् प्रेस
कल्याण-मुंबई.

खेमराज श्रीकृष्णदास,
"श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टीम् प्रेस,
खेतवाडी-मुंबई.

Janki VaLLabh
SHARMA

Janki VaLLabh
SHARMA